МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

СЛОВНИЧОК ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ

Укладач В. П. Марчук

Навчальний посібник

КИЇВ 2003

ВВК 67я2я73
С80

Рецензенти: *В. А. Котюк*, канд. юрид. наук, доц.
М. І. Неліп, канд. юрид. наук, доц.

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 9 від 28.10.03)

С80 **Словничок юридичних термінів**: Навч. посіб. / Уклад. В. П. Марчук. — К.: МАУП, 2003. — 128 с.

966-608-372-8

Словничок як навчальний посібник складено на допомогу студентам юридичних факультетів для кращого засвоєння ними найуживаніших юридичних термінів. У словнику розкривається зміст основних наукових понять і правових категорій, тобто понятійний апарат, що розробляється в межах загальної теорії держави і права та галузевими юридичними науками.

Для зручності поняття і категорії подаються за алфавітом.

ВВК 67я2я73

ISBN 966-608-372-8

А

Абсолютна монархія — форма правління, у якій верховна влада зосереджена одноособово в руках глави держави (монарха).

Автономія — право самостійного управління, розв'язання державних питань певною частиною держави, яке закріплене у загальнодержавній конституції та правових актах автономної одиниці.

Авторське право — цивільно-правовий інститут, що являє собою систему юридичних норм, які регулюють немайнові і майнові правовідносини, пов'язані зі створенням і використанням наукових винаходів, творів літератури та мистецтва.

Адвокатура — добровільне об'єднання громадян, які займаються адвокатською діяльністю. Метою об'єднання є надання юридичної допомоги фізичним та юридичним особам, консультування з правових питань, складання скарг, довідок, заяв та інших документів правового характеру, представництво в суді, арбітражі та інших державних органах по цивільних справах і справах з адміністративних правопорушень, участь у попередньому слідстві і суді з кримінальних справ у якості захисника, представника по-

терпілого, цивільного позивача чи цивільного відповідача (ст. 1 Закону України “Про адвокатуру”).

Адміністративний арешт — короткочасне позбавлення волі правопорушника, пов’язане з примусовим утриманням його упродовж встановленого законом часу у спеціальних приміщеннях органів внутрішніх справ.

Адміністративна відповідальність — вид юридичної відповідальності, що полягає у застосуванні до особи, яка вчинила адміністративний проступок, певного заходу — адміністративного стягнення.

Адміністративне правопорушення (проступок) — протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, що посягає на державний або громадський порядок, власність, права і свободи громадян, встановлений порядок управління, і за яку законодавством передбачено адміністративну відповідальність (ст. 9 КАП).

Адміністративно-попереджувальні заходи — дії державних органів, спрямовані на попередження правопорушень, ухилень від виконання юридичних чи інших обов’язків, забезпечення суспільної безпеки.

Акти громадянського стану — факти народження, смерті, одруження, розірвання

шлюбу, усиновлення, встановлення батьківства, а також зміни імені, по-батькові та прізвища (ст. 1 Закону “Про органи реєстрації актів громадянського стану”).

Акціонерне товариство — комерційне, фінансове чи виробниче об’єднання, що має статутний фонд, поділений на визначену кількість акцій рівної номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов’язаннями лише майном товариства (ст. 24 Закону України “Про господарські товариства”).

Алібі — (від лат. *alibi* — де-небудь в іншому місці) — доказ невинності особи в злочині, оскільки вона в момент його вчинення перебувала в іншому місці. Обов’язки перевірки алібі лежать на слідчих органах, прокуратурі і суді.

Аліменти — грошове утримання, яке у встановлених законом випадках одні особи зобов’язані надавати іншим (в силу шлюбу, доведеного батьківства тощо) у розмірі, передбаченому законом.

Амністія — повне або часткове звільнення від покарання та його правових наслідків і пом’якшення покарання певної категорії осіб, засуджених судом, припинення порушеного кримінального переслідування, а також зняття су-

димості з осіб, які відбули покарання або звільнені від покарання. Амністія здійснюється Указом Президента України (ст. 86 КК).

Аналогія закону — вирішення конкретної юридичної справи на підставі норми права, яка регулює аналогічний випадок.

Аналогія права — застосування загальних принципів права (галузей, інститутів), якщо в законодавстві немає спеціальних або подібних норм, розрахованих на врегулювання таких же відносин.

Апарат держави — система всіх державних органів, які здійснюють її завдання і виконують певні функції.

Апартеїд — доведена до крайньої межі тотальна расова дискримінація, яку здійснює державна влада шляхом прийняття та застосування законів, розпоряджень та інших офіційних методів і засобів.

Арешт (взяття під варту) — запобіжний захід, що застосовується у справах про злочин, за які законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від одного до шести місяців (ст. 60 КК).

Аристократична республіка — республіка, де формальне право брати участь у виборах вищих органів влади належить лише вищим верствам населення.

Б

Бандитизм — організація озброєних груп з метою нападу на державні, громадські установи, підприємства чи на окремих осіб, а також участь у такій банді або у вчинюваному нею нападі (ст. 257 КК).

Бездіяльність — злочинна, суспільно-небезпечна, усвідомлена, вольова, пасивна поведінка особи, тобто невиконання особою покладеного на неї обов'язку діяти певним чином під загрозою кримінальної відповідальності.

Безпосередність судового розгляду полягає в обов'язку суду при розгляді справи особисто й безпосередньо дослідити всі докази у справі, що розглядається (ст. 257 КПК).

Безпосередня демократія — сукупність форм прямого волевиявлення громадян у питаннях державного і суспільного життя; безпосереднє здійснення волі громадян в окремих галузях управління державою і суспільством.

Боржник — юридична особа чи громадянин, який згідно взятих зобов'язань має вчинити на користь іншої сторони — кредитора — передбачені попередньою угодою дії (передачу майна, виплату грошей, виконання

робіт за домовленістю тощо). У деяких випадках боржник за своїм зобов'язанням має утриматися від дій.

Браконьєрство — незаконне полювання, яке здійснюється у заборонений час, у недозволених місцях, забороненими методами і способами (ст. 248 КК).

Бродяжництво — спосіб паразитичного існування, який полягає у переміщенні протягом тривалого часу з одного населеного пункту до іншого або в межах одного міста особи, що не має постійного місця проживання або залишила його та існує на нетрудові доходи.

Бюджет — план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, державними установами і організаціями та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

В

Валютні операції — купівля, продаж, обмін чи використання в якості засобу платежу або застави іноземної валюти, використання платіжних документів в іноземній валюті, обмін національної грошової одиниці з метою перетворення її вартості на вартість

іноземної валюти. В. о. регулюються національним законодавством і міжнародними договорами.

Васалітет — система взаємовідносин між феодалами, за якої сеньйор (більший васал) мав зверхність, що визнавалася феодалом меншим (васалом). Васал мав щодо сеньйора низку військових, майнових, політичних, правових обов'язків.

Верховна Рада — єдиний орган законодавчої влади в Україні, виразник суверенітету нації.

Вибори — визначений Конституцією України спосіб формування представницьких органів законодавчої влади та самоврядування.

Виборча дільниця — встановлене законом формування для проведення виборів, голосування і підрахунку голосів на визначеній території.

Виборча комісія — встановлений виборчим законом орган, що утворюється для організації та проведення виборів депутатів різного рівня в Україні (від Центральної виборчої комісії до окружної та дільничної). Склад, порядок роботи та компетенції виборчої комісії формуються згідно з вимогами виборчого закону.

Виборчий корпус — усі громадяни держави, які користуються виборчим правом.

Виборчий округ — встановлене законом формування для проведення виборчої кампанії. Виборчі округи утворюються Центральною виборчою комісією чи відповідною Радою народних депутатів з урахуванням адміністративно-територіальних меж і приблизно рівною кількістю виборців.

Виборче право — система правових норм, що регулюють порядок утворення в Україні органів законодавчої влади, обрання президента, органів місцевого самоврядування та взаємовідносин між виборцями і виборчими органами.

Виборча система — система суспільних відносин, що існують у сфері формування складу представницьких органів шляхом виборів. Основні види виборчих систем — мажоритарна, пропорційна, змішана.

Види покарань у кримінальному праві:

1) основне — позбавлення волі, виправні роботи без позбавлення волі, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, штраф, громадська догана. До військовослужбовців строкової служби може застосовуватися таке покарання як направлення до дисциплінарного батальйону.

2) додаткове — конфіскація майна, позбавлення військового або спеціального звання, позбавлення батьківських прав.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та штраф можуть застосовуватися не лише як основні, а й як додаткові покарання.

Виключне право — право, що належить лише певній, визначеній законом фізичній або юридичній особі, у зв'язку з чим виключається можливість здійснення відповідного права будь-ким іншим.

Виконавча влада — організація державновладної виконавчо-розпорядчої, підзаконної діяльності спеціально створеним апаратом для практичного здійснення завдань держави у господарській, соціально-культурній та адміністративно-політичній галузях.

Виконавець злочину — особа, яка безпосередньо вчинила злочин.

Виконавчо-розпорядча діяльність — діяльність органів виконавчої влади, спрямована на реалізацію законів, актів законодавчої влади.

Вимагання — вимога передачі індивідуального майна громадян чи права на майно, вчинення будь-яких дій майнового характеру під погрозою насильства над потерпілим

або його близькими, розголошення відомостей, що ганьблять особу чи її близьких, пошкодження чи знищення їхнього майна (ст. 189 КК).

Вимушений прогул — час, протягом якого працівник не зі своєї вини був позбавлений можливості працювати.

Вина — психічне ставлення суб’єкта права до здійснюваних ним діянь (бездіяльності) та їх наслідків, виражене у формі умислу або необережності.

Виправні роботи — призначаються без позбавлення волі на строк від двох місяців до двох років. Відбуваються відповідно до вироку суду за місцем роботи засудженого, або в інших місцях, що визначаються органами, які відають виконанням виправних робіт, але в районі проживання засудженого. Із заробітку засудженого до виправних робіт здійснюються відрахування в дохід держави у розмірі, встановленому вироком суду, але не більше 20 відсотків (ст. 57 КК).

Виправдувальний вирок — постановляється у випадках, коли не встановлено події злочину, якщо в діянні підсудного немає складу злочину або коли не доведена участь підсудного у його вчиненні.

Виправно-трудова колонія — основний вид виправно-трудових установ, де відбувають покарання у вигляді позбавлення волі повнолітні засуджені, яким суд визначив відбування покарання у виправно-трудовій колонії конкретного виду режиму.

Випробувальний строк — певний термін, який встановлюється за участю сторін у межах закону при прийнятті на роботу особи з метою перевірки відповідності працівника роботі, яка йому доручається. Див. “Попереднє випробування”.

Вирок — рішення, винесене судом у результаті судового розгляду кримінальної справи, яке встановлює винність чи невинність підсудного, міру покарання, а також інші правові наслідки визнання винності чи невинності підсудного.

Вислуга років — тривалість трудової діяльності окремих категорій громадян, зайнятих на роботах, виконання яких тягне за собою втрату професійної придатності або працездатності до встановленої законом межі, що дає право на пенсію за віком.

Вихідна допомога — грошова сума, яка сплачується у передбачених законодавством випадках в разі припинення трудового договору з незалежних від працівника обставин.

Відкриття спадщини — виникнення спадкового правовідношення при встановленні певних юридичних фактів (смерть громадянина, оголошення особи померлою, внаслідок безвісної відсутності) (ст. 1220 ЦК).

Військові злочини — передбачені Кримінальним кодексом України злочини проти встановленого порядку несення військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними під час проходження ними дійсної служби, навчальних або перевірочних зборів.

Відповідальність неповнолітніх — встановлена законодавством України юридична відповідальність молодих людей, які не досягли 18 років, за вчинені ними правопорушення.

Відповідальність цивільна — майнова відповідальність фізичної чи юридичної особи, що виникає внаслідок її неправомірних дій, невиконання договірних зобов'язань, заподіяння майнової чи особистої шкоди, а також у випадках позадоговірної відповідальності.

Відпустка — один із видів відпочинку, що надається працівникові на встановлений законодавством термін. На час відпустки за працівником зберігаються його місце роботи, посада і середньомісячний заробіток.

Відрахування із заробітної плати — грошові суми, які вираховуються із заробітної плати у випадках, передбачених трудовим законодавством.

Відшкодування збитків — форма цивільної відповідальності за порушення зобов'язань. Відрізняється від поняття "відшкодування шкоди" тим, що в цьому випадку боржник відшкодовує кредиторові збитки, які виникли у разі невиконання або неналежного виконання першим своїх зобов'язань.

Відшкодування шкоди — цивільно-правова відповідальність згідно із зобов'язаннями, що виникли внаслідок заподіяної шкоди (гл. 82 ЦК).

Внутрішній трудовий розпорядок — система врегульованих нормами права відносин, що складаються на конкретному підприємстві в процесі виконання трудових обов'язків.

Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність — умисні дії дорослої особи, пов'язані з безпосереднім психічним чи фізичним впливом на неповнолітнього, вчинені з метою викликати в нього прагнення взяти участь в одному чи кількох злочинах.

Відкликання депутата — передбачений Конституцією та законами України процес

дострокового припинення депутатських повноважень члена Верховної Ради, органів самоврядування за рішенням більшості виборців.

Власність — історично зумовлена суспільна форма володіння матеріальними та нематеріальними благами, яка виражає суспільні та виробничі взаємовідносини між людьми в процесі суспільного виробництва, розподілу, обміну та споживання.

Власник — громадянин або юридична особа, якому належить право володіння, користування і розпорядження майном у межах, визначених законом.

Володіння — фактичне, законне або протиправне перебування майна у конкретної фізичної або юридичної особи.

Г

Галузь права — система юридичних норм, що регулюють певну сферу суспільних відносин специфічним методом правового регулювання.

Галузеві принципи права — керівні засади, що виражають найважливіші сторони і зміст визначеної галузі права і тільки їй притаманні.

Гарантії законності — система матеріальних і нематеріальних умов і засобів, які за-

безпечують реальність законності. Види гарантій законності: економічні, політичні, ідеологічні, спеціальні (правові).

Гарантії прав і обов'язків — умови та конкретні засоби, які забезпечують фактичне здійснення прав і свобод людини та виконання покладених на неї обов'язків.

Гетьманщина — політично-державний устрій в Україні в період з 1648-го по 1764 рік. У 1663 р. Гетьманщина була поділена на Правобережну і Лівобережну. Починаючи з 1700 р., після скасування Польщею козацтва на Правобережжі, Г. існувала лише на лівому березі Дніпра. Столиці Г. — Чигирин, Батурин, Глухів. Усі форми центральних та місцевих органів адміністрації та суду Г. підпорядковувалися виборному принципу. Управляв Г. гетьман, який формально обирався на загальній козацькій Раді, а згодом призначався або затверджувався царським урядом. У 1722-му і 1734–1750 рр. тимчасово, а 1764 р. остаточно скасовано царизмом посаду гетьмана, а 1781 р. Г. ліквідовано і замінено на загальнодержавний устрій Російської імперії.

З 29 квітня 1918 р. до листопада цього ж року в Україні діяв гетьманський уряд на чолі з П. Скоропадським.

Геноцид — винищення окремих груп населення певної країни або загарбання країни з расових, національних або релігійних мотивів.

Герб України — закріплений у законодавстві офіційний умовний знак, який через графічне та кольорове зображення окремих фігур і символів виражає коло певних ідей політичного характеру та символізує суверенітет держави.

Гіпотеза — складова частина норми права, що визначає умови, за наявності яких суб'єкти права повинні здійснювати свої права й обов'язки, визначені в диспозиції цієї норми.

Гласність судового розгляду — один із конституційних принципів кримінального процесу, який полягає в тому, що розгляд цивільних і кримінальних справ у всіх судах України провадиться у відкритих для всіх громадян, які досягли 16 років, засіданнях суду. Преса та інші засоби масової інформації можуть висвітлювати хід і результати цих засідань та вільно коментувати їх (ст. 20 КПК).

Грабіж — відкрите викрадення державного, колективного чи індивідуального майна громадян. Грабіж може бути поєднаний з насильством, що не є небезпечним для життя і

здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства (ст. 186 КК).

Громадські організації — добровільні об'єднання людей, утворені для досягнення їхніх особистих і громадських цілей, діючі на засадах самофінансування, самоврядування і самоокупності.

Громадянин — особа, яка перебуває у юридичному взаємозв'язку з певною державою, що знаходить свій вираз у наявності в особи відповідного громадянства.

Громадянство України — постійні правові взаємовідношення особи та Української держави, які знаходять свій вияв у їхніх взаємних правах та обов'язках. Право на громадянство є невід'ємним правом людини. Ніхто не може бути позбавлений громадянства або права змінити громадянство. Українська держава забезпечує охорону прав, свобод та інтересів своїх громадян як усередині країни, так і за її межами. (Див. Закон України "Про громадянство України").

Громадянське суспільство — спільність вільних, рівноправних людей, кожному з яких держава забезпечує юридичні можливості бути власником, користуватися економічною свободою і надійним соціальним за-

хистом, а також брати участь у політичному житті.

Гонорар авторський — винагорода, що за авторським правом виплачується авторам за використання їхніх літературних творів, творів мистецтва, технічних винаходів тощо.

Господарські спори — правові спори, що виникають між суб'єктами господарської діяльності при укладенні й виконанні господарських договорів, а також спори про відшкодування збитків, спричинених неналежним виконанням чи невиконанням останніх.

Д

Давність позовна — строк для судового захисту права за позовом особи, право якої порушено.

Дарування — безоплатна передача однією стороною (дарувальником) іншій стороні (обдарованому) за її згодою майна у власність (ст. 717 ЦК).

Демократія соціальна — народовладдя, влада більшості населення країни, що здійснюється через політичну систему (організацію) суспільства з дотриманням основних прав усіх його членів.

Декрет — правовий акт Кабінету Міністрів України, із застосуванням якого реалізуються делеговані парламентом повноваження законодавчої влади (у випадках, передбачених законодавством).

Деліктоздатність — здатність особи нести юридичну відповідальність за скоєне правопорушення (делікти).

Демократичний режим — здійснення державної влади з повним дотриманням основних прав людини. При цьому забезпечуються легальні можливості вільного виявлення і врахування інтересів усіх груп населення через демократичні інститути (вибори, референдуми тощо) і вільної діяльності різноманітних громадянських об’єднань, що представляють інтереси громадян і впливають на формування та здійснення державної політики.

Демократична республіка — форма державного устрою, за якого формальне право участі у виборах вищих органів влади належить населенню країни, яке досягло визначеного віку.

День прав людини — встановлений ООН на честь прийняття 1948 р. Загальної декларації прав людини. Відзначається в Україні щорічно 12 грудня, як у багатьох інших країнах світу.

Департизація — заборона створювати осередки політичних партій в органах державної влади, прокуратури, збройних силах, на державних підприємствах, в установах, організаціях; припинення діяльності вже існуючих партійних осередків у цих органах.

Депутат — повноважний та відповідальний представник народу у парламенті країни чи виборців свого виборчого округу та населення регіону у відповідних місцевих Радах народних депутатів. Депутат покликаний виражати й захищати суспільні інтереси та інтереси своїх виборців, брати активну участь у здійсненні законодавчої та контрольної функції представницького органу.

Депутатська група — об’єднання депутатів законодавчого (представницького) органу за територіальними, партійними та іншими ознаками для досягнення певної мети і ефективного виконання депутатських повноважень.

Депутатські комітети і комісії (постійні й тимчасові) — утворюються в парламенті, у місцевих Радах народних депутатів з числа обраних депутатів, маючи своїм завданням підготовку законопроектів, рішень місцевих Рад і розгляд інших питань, що входять до

компетенції представницьких органів законодавчої влади і самоврядування, контроль за втіленням у життя прийнятих ними законів, рішень та інших правових актів.

Депутатська недоторканість — встановлена законом гарантія недопущення притягнення депутата до кримінальної, адміністративної чи іншої відповідальності без згоди на це відповідного представницького органу.

Депутатські повноваження — визначаються Конституцією та законами України для депутатів усіх рівнів, а також наказами виборців.

Держава — організація політичної влади домінуючої частини населення у соціально-неоднорідному суспільстві, яка, зберігаючи його цілісність та безпеку, здійснює керівництво ним в інтересах цієї частини, а також управління загальносуспільними справами.

Держава соціальної демократії — організація політичної влади трудящих — власників, що становлять більшість суспільства, яка, керуючи суспільством відповідно до їх волі, забезпечує реальне здійснення і захист основних прав людини, прав нації та народу, а також задоволення соціальних потреб на загальнолюдських засадах свободи, справедливості і солідарності.

Держава соціально-демократичної орієнтації — організація політичної влади більшості населення, яка забезпечує необхідний консенсус усіх його частин, груп та перехід до створення умов, потрібних для реального і безперешкодного здійснення основних прав людини, прав націй (народу) та прогресу суспільства на засадах соціальної демократії.

Державна влада — як ознака держави характеризується суверенністю, універсальністю і загальністю примусового впливу на поведінку людей.

Державна дисципліна — точне дотримання всіма організаціями та громадянами встановленого державою порядку діяльності державних органів, підприємств, установ, організацій, посадових осіб по виконанню покладених на них обов'язків. Формами державної дисципліни є планова, фінансова, договірна, штатна, технологічна, службова та ін.

Державна зрада — умисно вчинене громадянином України діяння на шкоду суверенітету, територіальній недоторканості, обороноздатності або державній безпеці України, перехід на бік ворога у воєнний час або в бойовій обстановці, шпигунство, допомога іноземній державі чи організації або їх пред-

ставникам у проведенні підривної діяльності проти України.

Державна реєстрація підприємства — акт, з моменту підписання якого підприємство набуває статусу юридичної особи.

Державне правління — спосіб організації вищої державної влади. Д. п. характеризує порядок утворення, структуру і правове положення органів державної влади та встановлений порядок їхніх взаємовідносин. Визначальною ознакою Д. п. є правовий статус глави держави. Види сучасного Д. п.: президентська республіка, парламентська республіка, напівпрезидентська республіка, парламентська монархія, дуалістична монархія.

Державне обвинувачення — в кримінальному процесі діяльність уповноважених законом органів та осіб, що полягає у доведенні вини особи, яка притягнута до кримінальної відповідальності. В суді України державне обвинувачення підтримує прокурор.

Державний кордон — лінія, що визначає межі сухопутної і водної території України. Вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, є кордоном повітряного простору і надр України.

Державно-правовий режим — сукупність засобів, прийомів реалізації державної влади,

що відображає її характер і зміст з точки зору співвідношення демократичних і авторитарних засад. Групи правових режимів: демократичний, недемократичний (авторитарний, тоталітарний та інші).

Державний режим — спосіб здійснення державної влади певними методами й засобами.

Державний устрій — спосіб поділу держави на певні складові частини та розподіл влади між нею та цими складовими частинами.

Державні інспекції — спеціальні державні органи, що здійснюють нагляд і контроль за дотриманням усіма суб'єктами встановлених відповідними правовими актами правил — санітарних, пожежних, ветеринарних та ін.

Дієздатність — закріплена законом здатність суб'єктів права (людей, їхніх об'єднань або спільностей) дотримуватися своїми діями своїх суб'єктивних прав та юридичних обов'язків.

Джерело підвищеної небезпеки — в цивільному праві — діяльність, пов'язана з використанням технічних засобів, матеріалів, предметів, устаткування тощо, які створюють підвищену небезпеку для оточення.

Дискримінаційна норма — норма, яка позбавляє особу певних загальновизначених прав.

Дізнання — початкова форма попереднього розслідування. Основна функція Д. — проведення оперативно-розшукових заходів та невідкладних слідчих дій з метою виявлення ознак злочину та осіб, які його здійснили.

Диспозиція — складова частина норми права, що визначає саме правило поведінки, згідно з яким дозволяється, забороняється, рекомендується проведення певних дій.

Дія злочинна — активна, суспільно небезпечна, заборонена кримінальним законом, усвідомлена вина поведінки особою, яка заподіяла шкоду об'єктам, що перебувають під охороною кримінального закону.

Добровільна відмова від злочину — остаточна, з власної волі, з будь-яких мотивів відмова від завершення злочину при усвідомленні можливості доведення його до кінця.

Довірена особа — особа, яка в період виборчої кампанії по виборах до Рад народних депутатів має завдання ознайомити виборців з кандидатом в депутати відповідної Ради, вести за нього передвиборчу агітацію.

Довіреність — письмове уповноваження, дане довірителем іншій особі (довіреному) для засвідчення певних прав перед третіми особами.

Договір міжнародний — угода між двома або кількома державами чи іншими суб'єктами міжнародного права, що встановлює їхні взаємні права і обов'язки в політичних, економічних чи інших відносинах.

Донос завідомо неправдивий — повідомлення відомостей суду, прокурору, слідчому чи органу дізнання про здійснення злочину, який реально не був скоєний.

Допит — у кримінальному процесі слідча або судова дія, яка полягає в одержанні і закріпленні (фіксації) усних відомостей (свідчень) про істотні для цієї справи обставини.

Дорадче опитування (консультативний референдум) —провадиться з метою виявлення волі громадян при вирішенні важливих питань загальнодержавного та місцевого значення.

Дотримання норми права — форма реалізації права, яка полягає в утриманні від скоєння діяння, забороненого нормами права.

Дрібне хуліганство — нецензурна лайка в громадських місцях, образлива поведінка у ставленні до громадян та інші подібні дії, які порушують громадський порядок і спокій громадян (ст. 173 КАП).

Дублікат — другий примірник документа, що має ту ж силу, що й оригінал.

Е

Екологічне право — система юридичних норм (галузь права), яка регулює суспільні відносини у сфері охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів.

Експертиза судова — дослідження питань, що мають важливе значення для правильного вирішення судової справи, яке здійснюється експертом (спеціалістом з певної галузі знань) відповідно до процесуального законодавства.

Ж

Житловий кодекс України — єдиний законодавчий акт, що регулює житлові відносини в Україні, пов'язані з гарантіями і забезпеченням права громадян держави на житло. Кодекс передбачає правові заходи по належному використанню та забезпеченню житлового фонду усіх форм власності.

Житлові пільги — передбачені житловим законодавством пільги і переваги для окремих категорій громадян при забезпеченні житловими приміщеннями в будинках державного і громадського житлового фонду і фонду житлово-будівельних кооперативів,

при визначенні розміру плати за комунальні послуги тощо.

Житлове право — система правових норм, що регулюють умови і порядок надання житлових приміщень громадянам, умови користування і розпорядження ними, а також зміни в користуванні цими приміщеннями і припинення цього права.

Житловий фонд — певна сукупність житлових будинків, а також житлових приміщень в інших будівлях (нежитлових), які знаходяться на території України і призначені для проживання громадян.

З

Загальна Декларація прав людини — проголошена і затверджена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року. Складається з преамбули і 30 статей. Є одним з найвидатніших гуманітарних документів сучасності, що стверджує пріоритет прав людини. Визначає, що здійснення проголошених Д. прав і свобод у жодному разі не повинно суперечити меті і принципам ООН. Ратифікована більшістю держав світу, в т. ч. Україною.

Загальний нагляд прокурора — вищий нагляд за точним і однаковим виконанням за-

конів усіма державними і громадськими органами, підприємствами, установами, організаціями та громадянами. На території України здійснюється генеральним прокурором України і підпорядкованими йому прокурорами (ст. 19 Закону України “Про прокуратуру”).

Зайнятість населення — діяльність громадян, пов’язана із задоволенням особистих та суспільних потреб, що, як правило, приносить їм дохід у грошовій (заробітна плата) або іншій формах. (Закон України “Про зайнятість населення”).

Загальні збори трудового колективу — найвищий орган самоуправління трудового колективу, що керує його справами на основі демократичних принципів і активної участі працівників у розв’язанні виробничих та інших питань.

Закон — нормативно-правовий акт вищого представницького органу державної законодавчої влади або самого народу, що регулює найбільш важливі суспільні відносини, виражає волю й інтереси більшості населення, втілює основні права людини та інші загальнолюдські цінності та має найвищу юридичну силу щодо інших нормативно-правових актів.

Законність — режим (стан) відповідності суспільних відносин законам і підзаконним нормативно-правовим актам держави, що утворюється в результаті їх неухильного здійснення усіма суб'єктами права.

Законодавча влада — складова частина владних структур України, основною функцією якої є законотворчість і організація контролю за дотриманням чинного законодавства усіма структурами держави, об'єднаннями громадян та громадянами. Головним законодавчим органом Української держави є Верховна Рада.

Законодавча ініціатива — це право внесення уповноваженими державними органами й особами законопроекту в законодавчу установу згідно з установленим порядком.

Законодавчий процес — закріплена Конституцією України та законодавством обов'язкова послідовність певних дій для створення законів.

Законодавча регламентація — встановлення у законодавчих актах положень, правил, норм поведінки, що регулюють певне коло суспільних відносин.

Законодавча функція — основний напрям діяльності Верховної Ради України по вироб-

ленню, прийняттю, зміні чи скасуванню Закону.

Замах на злочин — умисна дія, безпосередньо спрямована на вчинення злочину, якщо при цьому злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від волі винного (ст. 15 КК).

Заохочення — передбачені у затверджених трудовими колективами правилах внутрішнього трудовою розпорядку матеріальні та інші заходи, що застосовуються до працівників при успішному виконанні ними трудових обов'язків.

Заповіт — розпорядження громадянина на випадок смерті про належне йому майно (у т. ч. гроші, цінні папери), зроблене у встановленій законом формі.

Заподіювач шкоди — особа, яка внаслідок неправомірної дії або бездіяльності завдала шкоду особистому або майновому благу.

Застосування правових норм — здійснювана компетентними органами або об'єднаннями організаційно-правова діяльність, результатом якої є підтвердження, зміна, встановлення чи скасування взаємних юридичних прав та обов'язків суб'єктів реалізації цих норм.

Затримання — у кримінальному процесі короткочасна міра примусу, що застосовується до особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, з метою з'ясування її причетності до злочину і вирішення питання про застосування до нього запобіжного заходу — взяття під варту.

Захищеність особи — наявність розвинених і ефективних процедурно-юридичних засобів (механізмів) для вільного здійснення, охорони та захисту основних прав людини.

Заходи громадського впливу — заходи виховного характеру, що здійснюються громадськими організаціями і трудовими колективами, а також колективами громадян за місцем проживання до осіб, які порушують правила співжиття, у тому числі у передбачених законом випадках, і до правопорушників.

Збитки — витрати, зроблені кредитором, втрата або пошкодження його майна; не одержані кредитором доходи, які він міг одержати за умови виконання боржником зобов'язання.

Звичай — правило поведінки людей, що склалося в процесі їх співжиття внаслідок тривалого його застосування.

Звичаєве право — формально обов'язкові до виконання звичаї загального характеру, санкціоновані і забезпечувані державою.

Звільнення з роботи з ініціативи власника — розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу на підставах і в порядку, передбаченому законодавством.

Звільнення з роботи з ініціативи працівника — одна з підстав припинення трудового договору, коли працівник протягом двотижневого терміну попереджає власника про своє звільнення, а за наявності поважних причин останній зобов'язаний звільнити працівника у терміни, вказані ним у заяві.

Зворотна чинність закону — поширення дії виданого закону на відносини, що мали місце до набуття ним чинності, з моменту їх виникнення.

Земельне право — система юридичних норм, що регулюють суспільні відносини по раціональному використанню та охороні земель.

Зловживання владою або службовим становищем — умисне, з корисливих мотивів або іншої особистої зацікавленості, використання особою свого службового становища всу-

переч інтересам служби, якщо воно завдало істотної шкоди державним чи громадським інтересам або захищеним законом правам та інтересам окремих громадян.

Зловживання довірою — виражається у свідомому використанні винним особливих, заснованих на довір'ї, фактичних чи юридичних відносин з особою, яка є власником майна або відає державним чи колективним майном, з метою звернути це майно на свою користь.

Злочин — передбачений кримінальним законом суспільно небезпечний вчинок, що посягає на суспільні відносини, які охороняються законом (ст. 11 КК).

Змагальність у судовому процесі — умова провадження справ у загальних та арбітражних органах, що надає рівні можливості учасникам процесу наводити аргументи на доказ своєї правоти; суд при розв'язанні справи не зв'язаний позицією сторін.

Зміст правовідносин — поділяється на фактичний — поведінка суб'єктів, та юридичний, тобто суб'єктивне право та юридичний обов'язок.

Знахідка — річ, загублена власником або особою, якій її передав власник у володіння, і ким-небудь знайдена.

Зобов'язальне право — інститут цивільного права, система норм, які регулюють майнові відносини, пов'язані з використанням товарно-грошової форми відносин у суспільстві. З. п. регулює відносини економічного обігу, що виникають у зв'язку з передачею майна, використанням робіт, наданням послуг або сплатою грошей, а також відносини, що випливають з порушення майнових прав (гл. 47–51 ЦК).

Зовнішні функції держави — основні напрями і сторони діяльності держави за її межами у взаємовідносинах з іншими державами, світовими громадськими організаціями і світовим суспільством у цілому. Види з. ф. д.: а) організація співробітництва з іншими суб'єктами міжнародних відносин; б) захист державного суверенітету; в) підтримка мирного співіснування всього світового суспільства.

І

Імперія — складна багатонаціональна держава, що утворилася шляхом завоювань чи приєднань нових територій, в якій залежність її складових частин від верховної влади є абсолютною.

Ініціативна група — добровільне об'єднання громадян, що є офіційним представником певного кандидата у передвиборній кампанії. Створюється для збирання підписів на його підтримку.

Інкорпорація — спосіб систематизації законодавства, який полягає в об'єднанні за певним критерієм групи нормативно-правових актів в одному збірнику.

Іноземні громадяни, особи без громадянства — особи, які належать до громадянства іноземних держав і не є громадянами України; особи, які не належать до громадянства будь-якої держави.

Інстанція судова — державний судовий орган, наділений конституційними повноваженнями на розгляд і вирішення кримінальних, цивільних та інших справ та перевірку правильності їх вирішення.

Інститут права — система юридичних норм, що регулюють певну групу однорідних суспільних відносин у межах галузі права.

К

Канонічне право — сукупність норм християнського права, встановлених церковними соборами, що визначають організацію церк-

ви, її внутрішній розпорядок, відправлення культу, а також норми моралі, родинних відносин і певною мірою норми цивільного, кримінального та судового права (за умови, якщо вони санкціоновані і забезпечуються державою).

Касація — у судочинстві форма оскарження і перевірки судом другої інстанції вироків, рішень, ухвал і постанов судів першої інстанції, що не набрали законної сили.

Касаційне подання — процесуальний акт, який подається прокурором до суду другої інстанції у випадках незгоди з вироком або рішенням суду першої інстанції, що не набрали законної сили (ст. 32 п. 15 КПК).

Кваліфікація виробнича — характеристика даного виду роботи, що встановлюється за ступенем її складності, точності й відповідальності, а також присвоєння працівникові розряду, категорії, класу або диплому на основі його особистих знань і навичок під час виконання цієї роботи.

Кодекс — єдиний законодавчий акт, в якому систематизовано норми, що належать до певної галузі (інституту) права чи законодавства.

Кодифікація — спосіб удосконалення, систематизації законодавства, що полягає у

змістовій переробці й погодженні певної, пов'язаної спільним предметом регулювання, групи юридичних норм та об'єднанні їх в єдиному нормативному правовому акті.

Колегія судова — розгляд справи кількома суддями (ст. 17 КПК).

Колективні трудові спори — розбіжності, що виникли між сторонами щодо встановлення або зміни існуючих соціально-економічних умов праці та виробничого побуту (на рівні підприємства), укладання і зміни колективного договору або угоди та їх виконання.

Комісії по трудових спорах — первинний орган для розгляду індивідуальних трудових спорів, що обирається загальними зборами трудового колективу з числом працюючих не менше 15 осіб.

Компетенція — сукупність предметів відання, завдань, повноважень, прав і обов'язків державного органу або службової особи, що визначаються Конституцією.

Конвергенція — концепція про зростаючу подібність між соціалізмом і капіталізмом; схожість ознак і остаточне злиття двох систем.

Конституційний суд України — незалежний орган у системі судової влади, покликаний забезпечувати відповідність законів,

інших нормативних актів органів законодавчої, виконавчої влади Конституції України, охорону конституційних прав і свобод особи.

Конституція України — Основний Закон України, що визначає її державний та суспільний лад, правову систему, проголошує і закріплює основні права і обов'язки громадян, окреслює компетенції і повноваження законодавчої, виконавчої та судової влади.

Контрабанда — переміщення товарів, валюти, цінностей та інших предметів через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, що вчинене у великих розмірах спеціально організованою групою осіб. (ст. 201 КК).

Конфедерація — союз держав, що зберігають свою незалежність і роздільне існування, створений для певних цілей, переважно зовнішньополітичних і військових.

Конфіскація — примусове, безоплатне вилучення у власність держави всього або частини майна, що є особистою власністю засудженого. К. майна може бути призначена лише у випадках, передбачених Кримінальним кодексом.

Колективний договір — двостороння угода, що укладається профспілковим комітетом

за уповноваженням трудового колективу з власником або уповноваженим ним органом.

Кооператив — колективне добровільне об'єднання громадян для спільної господарської діяльності.

Корупція — підкуп державних, політичних, громадських діячів, службовців державного апарату, вчинений особою у певних вузькокорпоративних (кланових) інтересах.

Крадіжка — таємне викрадення державного, колективного чи індивідуального майна (ст. 185 КК).

Крайня необхідність — дія, що хоч і підпадає під ознаки діяння, передбаченого кримінальним законом, але вчинена у стані, коли інші дії були неможливими, для усунення небезпеки інтересам держави, громадським інтересам, особі чи правам людини (ст. 39 КК).

Кримінальна відповідальність — вид юридичної відповідальності, основним змістом якої є покладання на винного примусового обов'язку зазнати у встановленому законом порядку державного осуду його особи, а також у випадку призначення понести передбачене кримінальним законом покарання.

Кримінальне право — система встановлених Верховною Радою України норм, які визначають підстави і принципи кримінальної

відповідальності, а також встановлюють, які суспільно-небезпечні діяння є злочинами і які покарання можуть бути застосовані до осіб, що їх вчинять.

Кримінологія — наука про злочинність, її причини, особу злочинця, шляхи і засоби попередження злочинності і перспективи її ліквідації.

Купівля-продаж — договір, за яким одна сторона (продавець) зобов'язується передати майно (річ, товар) у власність іншій стороні (покупцеві), яка має прийняти майно і сплатити за нього певну грошову суму (гл. 54 ЦК).

Л

Ліцензія — у підприємництві дозвіл на окремий вид діяльності, який видається уповноваженими державними органами.

Локально-правовий акт — акт, виданий місцевими органами влади й управління, адміністрацією підприємств, установ, організацій, обов'язковий для певного, встановленого законодавством, кола суб'єктів.

М

Магдебурзьке право — міське право у середньовіччі, надання якого королівською владою частково звільняло міста від повин-

ностей щодо короля і феодалів та узаконювало самоврядування. Виникло у XIII ст. у м. Магдебурзі (Німеччина) і до XVIII ст. функціонувало в Україні (Київ, Кременець, Вінниця, Чернігів, Полтава та ін.). З поширенням з 1775 р. в Україні загальноросійських царських законів М.п. припинило свою дію. Остаточно скасоване в Україні 1831 р. (у Києві — 1835 р.). У складі Австрії М. п. припинене у Львові 1786 р .

Майнові відносини — певне коло суспільних відносин з приводу матеріальних благ.

Майнові права — цивільні права, об'єктом яких є майнові блага: право власності, права, що випливають із зобов'язань, майно і права авторів і винахідників, права на спадкоємство.

Мандат депутата — документ, що підтверджує повноваження депутата, надані йому внаслідок волевиявлення виборців.

Мандатна комісія Верховної Ради України — обрана Верховною Радою група депутатів, що створюється з метою вирішення питань, пов'язаних з їхніми правами та повноваженнями.

Материнство — встановлене чинним законодавством України правове становище жін-

ки, яка народила (усиновила), утримує й виховує дітей.

Методи здійснення функцій держави — засоби, способи і прийоми, за допомогою яких здійснюються спеціальні види діяльності держави по реалізації її функцій. Виокремлюють такі методи: а) правотворчого виду діяльності; б) управлінські (виконавчо-розпорядчі); в) правоохоронні; в) методи організаційної діяльності держави за здійсненням її функцій.

Метод правового регулювання — сукупність прийомів і засобів, за допомогою яких упорядковуються суспільні відносини визначеного виду.

Механізм держави — система всіх державних організацій, що здійснюють покладені на них законодавством завдання і функції.

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права — прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1968 р. Один із основних документів міжнародного товариства з проблем забезпечення і захисту основних прав і свобод людини. Складається з шести частин та 63 статей, що деталізують поняття про громадянські й політичні права та визначають способи міжнародного гарантування прав, зафіксованих у Пакті. Має доповнення

у вигляді факультативного протоколу, який визначає порядок його забезпечення.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права — прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 1966 р. Знаходиться в єдиному пакеті із Загальною декларацією прав людини і Міжнародним пактом про громадянські й політичні права. Складається з п'яти частин і 31 статті, якими сформульовано поняття про обов'язки, покладені на кожну державу, у додержанні й гарантіях реалізації основних прав людини в економічній, соціальній та культурній сферах. Ратифікований Україною.

Міжнародний суд — один з головних органів ООН, діяльність якого визначено статутом цієї міжнародної організації та власним статутом. Складається із 15 суддів, кожен з яких є громадянином різних держав. Члени М. с. обираються строком на дев'ять років, але протягом трьох років їхній склад поповнюється на третину, при недопущенні повторного обрання. Головне завдання М. с. — вирішення спорів між державами на основі положень міжнародного права. Однак розгляд справ допускається лише за згодою на це конфліктуючих держав.

Міліція — державний озброєний орган виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права і свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства і держави від протиправних посягань.

Міна — бартер (від англ. *barter* — обмін) — договір, згідно з яким здійснюється обмін майна між сторонами. При цьому одна сторона водночас виступає продавцем майна, яке передає іншій стороні, і покупцем того майна, яке одержує в результаті договору. За договором міни застосовуються правила про договір купівлі-продажу.

Мінімальна міра покарання — найнижча межа, вказана у санкції закону, за якою кваліфікуються дії особи, винної у вчиненні злочину.

Мова судочинства — конституційний принцип, згідно з яким судочинство, розгляд справ у судах України ведуться державною мовою. В судах, розташованих у місцях проживання більшості громадян іншої національності, можуть використовуватися поряд з державною мовою їхні національні мови. Учасникам процесу, які не володіють мовою ведення судочинства, забезпечується можливість виступати в судах рідною мовою і ко-

ристуватися послугами перекладача (ст. 19 КПК).

Монархія — форма державного правління, при якій вища державна влада здійснюється однією особою і передається у спадок.

Моніторинг екологічний — збір, обробка, збереження та аналіз інформації про стан навколишнього природного середовища з метою прогнозування змін у довкіллі, розробки рекомендацій для прийняття управлінських рішень.

Мораль — система загальних правил поведінки людини (соціальних норм), заснованих на критеріях добра і зла, порядності і непорядності, справедливості і несправедливості.

Мораторій — відкладення органами держави платежів та інших обов'язкових дій, встановлене на певний час у зв'язку з подіями чи діяннями непереборної сили.

Н

НБСЄ (Нарада з питань безпеки та співробітництва в Європі) — об'єднання європейських держав, метою якого є забезпечення стабільного миру і безпеки на континенті, погоджене вирішення проблем роззброєння та

співробітництва між державами. Членами НБСЄ є США та Канада.

Набуття спадщини — перехід майна після смерті громадянина (спадкоємця), якому це майно належало, до інших осіб (спадкоємців) на підставі норм спадкового права.

Нагороди (державні, громадських об'єднань, художньо-мистецьких організацій) — встановлені згідно з Конституцією України та чинним законодавством відзнаки для громадян України та іноземних громадян за видатні досягнення у різноманітних галузях і сферах суспільного життя.

Надурочні роботи — вид трудової діяльності, що виконується понад встановлену для даної категорії працівників норму робочого часу.

Найом (майновий) — договір, за яким одна сторона (наймодавець) зобов'язується надати іншій (наймачеві) майно у тимчасове користування за домовлену заздалегідь плату (ст. 759 ЦК).

Накази виборців — одна з форм здійснення демократії, вираження волі та інтересів населення, вид безпосередньої участі громадян в управлінні справами держави і суспільства, засіб зміцнення двосторонніх зв'язків депутатів зі своїми виборцями.

Наклеп — поширення завідомо неправдивих вигадок, що ганьблять іншу особу.

Наркоманія — хвороба, що характеризується непоборною пристрастю до наркотиків, що спричиняють у малих дозах ейфорію, у великих — хворобливий наркотичний сон. При наркоманії шкідливого впливу зазнають внутрішні органи людини, виникають неврології і психічні хвороби, розвивається соціальна деградація.

Наркотики (наркотичні речовини) — група речовин різноманітного складу (рослинні і синтетичні), що здійснюють одурманюючий, паралізуючий вплив або стан ейфорії.

Недбалість злочинна — правова ситуація, за якої особа не передбачала суспільно небезпечних наслідків, хоча за обставинами справи повинна була й могла їх передбачити.

Недієздатність — нездатність суб’єкта права внаслідок малого віку, душевної хвороби чи недоумства здійснювати своїми діями суб’єктивні права та юридичні обов’язки. Факт недієздатності повнолітньої людини встановлюється лише рішенням суду.

Недонесення (приховування) — неповідомлення органам влади про достовірно відомі злочини, що готуються чи вже здійснені.

Недонесення про інші злочини, непередбачені цими статтями, не є кримінально караним (ст. 396 КК).

Недоторканість житла — одне з конституційних особистих прав громадян, що полягає у забороні входу до житла без законної підстави і проти волі осіб, які в ньому проживають.

Недоторканість майна — одне з особистих прав громадян, яке полягає в тому, що вони не можуть бути позбавлені свого права власності на належне їм майно, крім випадків, передбачених законодавством України.

Незаконне носіння, зберігання, придбання, виготовлення і збут зброї, бойових припасів або вибухових речовин — карані законодавством діяння, якщо їх вчинено без відповідного дозволу уповноважених на це державних органів.

Незалежність суддів — один з конституційних принципів правосуддя, що полягає в підпорядкуванні суддів у своїй діяльності виключно закону. Будь-яке втручання в їх діяльність по здійсненню правосуддя є неприпустимим і тягне за собою відповідальність за законом (ст. 18 КПК).

Незастосування покарання — звільнення особи, яка вчинила злочин, від покарання за наявності підстав, передбачених законом.

Необережність злочинна — правова ситуація, коли особа, яка вчинила злочин, передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків своєї дії або бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення або непередбачала можливості настання таких наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити.

Необхідна оборона — дія, що хоча й підпадає під ознаки злочину, але вчинена у стані, коли уникнути її було неможливо (при захисті інтересів держави, громадських інтересів, особи чи прав того, хто обороняється, або іншої людини від суспільно-небезпечного посягання) без заподіяння посягаючому на вищезазначені об'єкти шкоди, якщо при цьому не було допущено перевищення межі необхідної оборони (ст. 36 КК).

Неосудність — психічний стан людини, за якого вона під час вчинення суспільно небезпечного діяння не могла усвідомлювати своїх дій або керувати ними внаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства чи іншого хворобливого стану (ст. 19 ч. II КК).

Неповнолітні — особи, які не досягли віку, з якого закон визнає їх повністю дієздатними (18 років).

Непокора владі — протиправна поведінка, що проявляється у відмові виконати законні вимоги представника міліції або іншої особи, якій державними органами доручено охорону громадського порядку, при виконанні ними цього обов'язку.

Новелізація законодавства — внесення до законодавства нових положень, змін та доповнень.

Норманська теорія походження Давньоруської держави — проголошувалася німецькими вченими (Байєр, Міллер, Шлецер), які в другій половині XVIII ст. працювали в Російській Академії наук. Головною ідеєю теорії є твердження про те, що Давньоруська держава була утворена прибулими туди на запрошення новгородських слов'ян варягами (норманами). Між тим у слов'ян ще задовго до прибуття варягів на службу до княжих дружин існували влада, органи управління та інші політичні утворення, про що свідчать численні історичні докази.

Норма права — формально-обов'язкове правило фізичної поведінки, яке має загальний характер, встановлюється або санкціо-

нується державою з метою регулювання суспільних відносин і забезпечується її організаційною, виховною та примусовою діяльністю.

Нормативно-правовий акт — письмовий документ правотворчого органу, який містить юридичні норми.

Нормативно-правовий договір — об’єктивні формально обов’язкові правила поведінки загального характеру, які встановлені за взаємною домовленістю кількох суб’єктів і забезпечуються державою.

Нотаріат — система державних органів, що здійснюють нотаріальні дії, спрямовані на підтвердження і закріплення безспірних цивільних прав і фактів.

Ноу-хау — правова форма обміну технічними досягненнями. Полягає у передачі за угодою виробничого досвіду, виробничих таємниць, технічних знань тощо.

О

Обман — подання неправдивих відомостей або навмисне замовчування тих чи інших обставин, повідомлення про які, згідно з чинним законодавством, є обов’язковим.

Обвинувачений — особа, стосовно якої є достатньо доказів, що вказують на вчинення

нею злочину. На цій підставі слідчим або особою, яка провадить дізнання, виноситься постанова про притягнення цієї особи до участі у справі як обвинуваченого (ст. 131 КПК).

Обвинувальний висновок — процесуальний документ, у якому слідчий підбиває підсумок попереднього розслідування у справі і формулює обвинувачення певної особи у вчиненні злочину з наведенням конкретних доказів. Якщо у справі є кілька обвинувачених, то складається один спільний О. в. з чітким визначенням ролі кожного у вчиненні злочину (ст. 223 КПК).

Об'єднання громадян — добровільне громадське формування, створене на основі єдності інтересів для спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод. Об'єднання громадян визнається політичною партією або громадською організацією (ст. 1 Закону України "Про об'єднання громадян").

Об'єктивне право — нормативний регулятор, який є системою загальнообов'язкових, формально визначених норм, що слугують критерієм правомірності чи неправомірності поведінки особи, тією юридичною основою, на базі якої визначається практикою наявність чи відсутність у особи юридичних прав і обов'язків.

Обмежена (конституційна) монархія — різновид монархічної форми правління, при якій влада монарха обмежується компетенцією інших державних органів.

Обтяжуючі обставини — чітко визначені кримінальним законом фактори, які підвищують суспільну небезпеку злочину та особи, котра його вчинила. Наприклад: вчинення злочину особою, яка раніше скоїла якийсь злочин, заподіяння злочином тяжких наслідків, підмова або залучення неповнолітніх до вчинення злочину, вчинення злочину з особливою жорстокістю або знущання з потерпілого, вчинення злочину особою, яка перебувала у стані сп’яніння, тощо (див. ст. 67 ККУ).

Обшук — дії, що провадяться у випадку, коли слідчий має достатні підстави вважати, що знаряддя вчинення злочину, речі й цінності, набуті злочинним шляхом, які мають значення для встановлення істини у справі, заховані у певному приміщенні або місці чи в якої-небудь особи, а також, коли він має достатні дані про те, що в певному приміщенні або місці переховуються особи, які вчинили злочин. О. здійснюється згідно з постановою слідчого і з санкції прокурора (ст. 177 КПК).

Об'єкт злочину — суспільні відносини, проти яких спрямовано злочин.

Об'єкт правовідношення — певне особисте або соціальне благо, для здобуття і використання якого встановлюються взаємні юридичні права та обов'язки суб'єктів.

Об'єктивність розслідування — принцип кримінально-процесуального права, що полягає у встановленні повної істини у провадженій справі з урахуванням усіх обставин, які викривають як звинуваченого, так і тих, що свідчать на його користь. Ніхто при цьому не вправі домагатися показань шляхом насильства, погроз, а також примушувати обвинуваченого доказувати свою невинність (ст. 22 КПК).

ООН (Організація Об'єднаних Націй — міжнародна організація, створена за ініціативою учасників антигітлерівської коаліції на основі добровільного об'єднання зусиль суверенних держав з метою підтримання і зміцнення міжнародного миру, безпеки, розвитку співпраці між ними. Діє на підставі свого Статуту. Заснували ООН 51 держава, у т.ч. Україна. Головними органами ООН є Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна та Соціальна рада, Міжнародний суд і Секретаріат.

Опіка — правова форма захисту особистих і майнових інтересів неповнолітніх, які не досягли 15 років, та громадян, визнаних судом недієздатними внаслідок душевної хвороби або недоумства.

Опікун — особа, на яку покладено безпосереднє здійснення опіки, законний представник підопічного.

Органи дізнання — державні органи, яким відповідно до чинного законодавства надано повноваження провадити оперативно-пошукові і в окремих випадках невідкладні слідчі дії. До них належать: міліція, органи безпеки у справах, віднесених законом до їхнього відання, командири військових частин, з'єднань, начальники військових установ (у справах про всі злочини, вчинені підлеглими їм військовослужбовцями і військовозобов'язаними під час проходження ними зборів, а також у справах про злочини, вчинені робітниками і службовцями Збройних Сил України у зв'язку з виконанням службових обов'язків або в розташуванні частини, з'єднання, установи), митні органи, начальники виправно-трудових установ тощо.

Організатор злочину — особа, яка організувала скоєння злочину або керувала його скоєнням (ст. 27 ч. 3 КК).

Орган держави — складова частина апарату держави і структурно організований колектив державних службовців (або один службовець), наділений владними повноваженнями та необхідними засобами для виконання певних завдань і функцій держави.

Оскарження — встановлений процесуальний порядок подання скарг учасниками процесу на рішення, постанови, ухвали і вироки суду.

Основні права людини — певні можливості людини, необхідні для її існування та розвитку у конкретно-історичних умовах. Визначаються досягнутим економічним, духовним, соціальним рівнями розвитку людства. Мають бути загальними і рівними для кожної людини.

Особисті немайнові права — цивільні права особи, об'єктом яких є блага, що позбавлені майнового змісту, проте нерозривно пов'язані з суб'єктом права, визнані державою та потребують правової охорони (ім'я, авторське ім'я, честь і гідність, життя і здоров'я, тілесна недоторканість тощо).

Осудність — нормальний стан психічно здорової людини, що виражається у здатності усвідомлювати свої дії та керувати ними (ст. 19 КК).

Охорона праці — система правових, соціально-економічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів, спрямованих на збереження здоров'я і працездатності людини в процесі праці.

Очна ставка — одночасний допит двох, раніше допитаних, осіб, що давали істотно суперечливі показання, з метою усунення цих протиріч (ст. 172 КПК).

П

Парламент — виборчий законодавчий орган держави.

Парламентська монархія — державний лад, при якому глава держави — монарх — не може прямо впливати на склад і політику уряду, який формується виключно парламентом і підзвітний лише йому (Великобританія, Данія, Швеція, Японія).

Парламентська республіка — державний лад, при якому голова держави — президент не може впливати на склад і політику уряду, який формується виключно парламентом і підзвітний виключно йому (Італія, ФРН).

Патріархальна теорія — теорія, за якою держава створилася безпосередньо з сім'ї, що розрослася, а влада глави держави — з влади батька над членами сім'ї.

Пеня — різновид неустойки; грошова сума, яка стягується з боржника на користь кредитора в разі невиконання або неналежного виконання першим зобов'язання, зокрема в разі прострочки виконання договірних зобов'язань.

Переваги — особливі гарантії, що створюють специфічний правовий статус для конкретних осіб, визначених законом.

Передача на поруки — одна з форм звільнення від кримінальної відповідальності, що застосовується судом, прокурором, слідчим і органом дізнання (за згодою прокурора) за заявою громадської організації або трудового колективу, якщо злочин і особа, яка його вчинила, не становлять великої суспільної небезпеки (ст. 47 КК).

Підгалузь права — окрема частина галузі права, що об'єднує норми й інститути, які регулюють спеціальні види суспільних відносин.

Підзаконні нормативно-правові акти — нормативні акти компетентних органів, що видаються на підставі закону, відповідно до закону і для його виконання (нормативні укази Президента України; постанови і декрети Кабінету Міністрів України, Ради Міністрів Автономної Республіки Крим; інструкції, вказівки та нормативні накази керівників держав-

них комітетів, відомств України й адміністрацій підлеглих їм підприємств, установ, організацій; загальнообов'язкові рішення місцевих Рад народних депутатів; нормативні рішення виконавчих комітетів місцевих Рад; розпорядження представників Президента).

Пільги — встановлені законодавством або іншими нормативними актами переваги, що надаються особі (або групі осіб) порівняно з іншими громадянами.

Пільги неповнолітнім — особливі права і переваги в галузі охорони праці, робочого часу, відпочинку та деяких інших умов праці, що надаються особам, які не досягли 18 років.

Переконання і примус — методи державного управління, які застосовуються для підтримання суспільної дисципліни, забезпечення і охорони законності, спрямування поведінки окремих громадян і колективів на дотримання встановлених у цьому суспільстві норм. Основним є метод переконання.

Переслідування за критику — умисне ущемлення службовою особою прав та інтересів громадян, що охороняються законом, пов'язане з наступним переслідуванням критикуючого. Переслідування за критичні виступи або зауваження, що містяться у скар-

гах, пропозиціях, заявах громадян, карається законом.

Підозрюваний — особа, затримана за підозрою у скоєнні злочину; особа, стосовно якої застосовано запобіжний захід до винесення постанови про притягнення її як обвинуваченого.

Підсудний — особа, яка була притягнута до участі у справі як обвинувачена після віддання її до суду.

Повноваження власника — полягає у приналежності власникові прав володіння, користування і розпорядження майном у межах, встановлених законодавством (ст. 317 ЦК).

Подвійне громадянство — перебування особи одночасно у громадянстві двох держав. Перебуваючи на території однієї з держав, вона повністю підпорядковується її законам. Законодавство України допускає подвійне громадянство на підставі двосторонніх міжнародних договорів (ст. 1 Закону “Про громадянство України”).

Подія — різновид юридичних фактів, які виникають незалежно від волі суб’єктів правовідносин.

Позбавлення батьківських прав — позбавлення у судовому порядку права батьків на виховання дітей.

Позбавлення волі — вид основного кримінального покарання, що полягає у примусовій ізоляції засудженого від суспільства на вказаний у вироку суду строк, у спеціально призначених для цього виправно-трудових установах.

Позбавлення спеціального права — вид адміністративного стягнення, що полягає у позбавленні права керування транспортними засобами та права полювання на певний строк за грубі або систематичні порушення порядку користування цими правами.

Позичка — цивільний договір, за яким одна сторона (позикодавець) передає іншій стороні (позичальникові) у власність або оперативне управління гроші або речі, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошей або рівну кількість речей того ж роду якості (ст. 827 ЦК).

Позов — звернення зацікавленої або іншої уповноваженої на те особи до суду з проханням про розгляд спору і захист суб'єктивних прав.

Покарання — міра державного примусу, що застосовується тільки судовими органами до осіб, які скоїли злочин. Виражається у позбавленні певних, належних цій особі, благ. Головною функцією покарання є виховання

винних, недопущення ними та іншими особами протизаконних вчинків у майбутньому.

Політична влада — вироблення і проведення в життя політичних програм усіма суб'єктами політичної організації суспільства, а також різними неформалізованими угрупованнями.

Політична особа — особа (людина), індивід, який бере активну участь у політичному житті суспільства.

Політична партія — добровільне об'єднання людей, що виражає волю певної соціальної групи і прагне здобути або утримати державну владу, здійснити вплив на політику держави відповідно зі своєю програмою суспільного розвитку.

Політичний (державний) режим — сукупність засобів, прийомів і способів реалізації політичної влади, яка характеризується якісною та кількісною мірою участі народу, націй, верств, соціальних груп, окремих громадян у її здійсненні.

Політичні відносини — вид суспільних відносин, які складаються між суб'єктами політичної системи з приводу здійснення політичної влади.

Політична система — єдність усіх державних, громадських об'єднань і трудових ко-

лективів соціально-неоднорідного (зокрема класового) суспільства. П. с. (у вузькому розумінні) іноді називають політичною організацією суспільства.

Політичні функції — основні напрями політичної діяльності політичних суб'єктів. До них належать: а) політичне цілевизначення; б) політична інтеграція суспільства; в) регулювання політичної діяльності; г) забезпечення цілісного управлінського впливу на суспільні процеси.

Помилування — повне або часткове звільнення засудженого від покарання. В Україні П. здійснюється Президентом держави.

Пом'якшуючі обставини — умови, за яких у судочинстві враховуються фактори, що збільшують соціальну небезпеку злочину чи правопорушення, та особи, котрі їх вчинили. До них належать, наприклад, відвернення винним шкідливих наслідків скоєного злочину, відшкодування завданої втрати чи усунення заподіяної шкоди тощо (ст. 66 КК).

Попередження — адміністративне стягнення, яке виражається в офіційній негативній оцінці поведінки з боку державного органу (посадової особи) і є застереженням про недопущення протиправних діянь у майбутньому.

Попереднє випробування — захід, який може бути зумовлений угодою сторін при укладенні трудового договору з метою перевірки відповідності працівника роботі, що йому доручається, з обов'язковим застереженням у наказі про прийняття на роботу в межах чинного законодавства.

Попереднє розслідування — регламентована кримінально-процесуальним законом діяльність органів дізнання та попереднього слідства по встановленню обставин вчинення злочину і осіб, причетних до нього. П. р. є важливим засобом припинення та запобігання злочинів.

Посада — визначена структурою і штатним розкладом первинна структурна одиниця державного органу та його апарату, на яку покладено встановлене нормативними актами коло службових повноважень.

Паспорт — основний державний документ встановленого зразка, що засвідчує особу громадянина. Паспорт громадянина України одержують усі громадяни держави, які досягли 16 років.

Пособник — особа, яка сприяла скоєнню злочину порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод, а також особа, яка заздалегідь обіцяла сховати злочинця,

знаряддя і засоби вчинення злочину, сліди злочину або предмети, здобуті злочинним шляхом (ст. 27 ч. 5 КК).

Постійні функції держави — напрямки діяльності держави, що здійснюються на всіх етапах її розвитку.

Права нації — певні можливості кожної нації (іншої етнічної спільності, народу), необхідні для нормального її існування і розвитку у конкретно-історичних умовах, об'єктивно зумовлені досягнутим рівнем розвитку людства, які мають бути загальними для всіх народів.

Право (об'єктивне юридичне) — система загальнообов'язкових правил фізичної поведінки — соціальних норм, встановлених або санкціонованих державою, які виражають волю певної частини соціально-неоднорідного суспільства, спрямовані на врегулювання суспільних відносин відповідно до цієї волі та забезпечуються державою.

Право власності — система правових відносин, які закріплюють і охороняють належність матеріальних та духовних (інтелектуальних) благ певним особам чи колективам, передбачають обсяг і зміст прав власника по відношенню до належного майна або іншого блага, способи і межі здійснення цих прав.

Право володіння — фактичне володіння річчю, що створює для власника можливість безпосереднього впливу на неї.

Право загальносоціальне — визначена суспільством міра можливої й обов'язкової поведінки, яка є регулятором соціальних відносин.

Правова агітація — форма правового виховання, яка полягає в правовому впливі на правосвідомість та настрої членів суспільства шляхом колективних та індивідуальних співбесід, виступів на мітингах, зібраннях, за допомогою преси, телебачення та ін.

Правова держава — держава, в якій юридичними засобами реально забезпечено максимальне здійснення охорони та захист основних прав людини.

Правова ідеологія — сукупність принципів, теорій, концепцій, які формуються в результаті наукового узагальнення правового розвитку суспільства.

Правова культура особи — властивість, що характеризується загальною повагою до права, достатнім знанням змісту його норм і вмінням їх здійснювати, а також активною, правомірною поведінкою в усіх життєвих ситуаціях.

Правова культура суспільства — сукупність факторів, що характеризують рівень правосвідомості, досконалості законодавства, організації роботи по його дотриманню, стан законності і правопорядку. Розрізняють правову культуру суспільства і правову культуру окремих осіб.

Правова норма — формально обов'язкове правило фізичної поведінки, що має загальний характер, встановлюється або санкціонується державою з метою регулювання суспільних відносин і забезпечується її організаційною, виховною та примусовою діяльністю.

Правова поведінка — суспільно визначена поведінка суб'єктів права, виявлена зовні у формі діяння або бездіяння, яка перебуває під актуальним чи потенціальним контролем свідомості, регламентована нормами права, підконтрольна державі та тягне за собою юридичні наслідки. Правова поведінка поділяється на правомірну та протиправну.

Правова пропаганда — цілеспрямована діяльність по формуванню у членів суспільства високого рівня правосвідомості і правової культури, роз'ясненню правової політики і поширенню правових знань, ідей, іншої правової інформації.

Правова система — система всіх юридичних явищ, які існують у певній державі або в групі держав.

Правова сім'я — достатньо велика сукупність національних правових систем у межах одного типу права, що об'єднані спільністю історичного формування, структури джерел, провідних галузей та правових інститутів, юридичної культури та мислення, а також їх правозастосування. Існують англосаксонська, романо-німецька та мусульманська правові сім'ї.

Правове виховання — цілеспрямована діяльність по керівництву управлінню процесом підготовки членів суспільства до виконання правових норм, по підвищенню рівня правосвідомості та правової культури. Зміст правового самовиховання складає діяльність людей по оволодінню правовими знаннями, формуванню позитивних правових мотивів і установок, навичок правомірної поведінки. Правове виховання поділяється на правову агітацію, правову пропаганду, правове навчання.

Правове навчання — конкретний вид навчального процесу, під час перебігу якого під керівництвом досвідчених юристів члени

суспільства оволодівають правовими знаннями, навичками, вмінням застосувати норми права.

Правове регулювання — форма впливу на суспільні відносини, що здійснюються за допомогою правових засобів.

Правовий звичай — санкціоноване і забезпечуване державою звичаєве правило поведінки загального характеру.

Правовий прецедент — об'єктивне рішення органу держави з конкретної справи, якому надається формальна обов'язковість при розв'язанні всіх наступних аналогічних справ (судових, адміністративних).

Правовий статус особи — сукупність закріплених у законах та інших правових актах прав, свобод і обов'язків особи, а також гарантій, які забезпечують їх повне і безперешкодне здійснення, захист та поновлення.

Правові форми здійснення функцій держави — специфічні засоби здійснення її діяльності, які тягнуть правові наслідки і за допомогою яких здійснюються державні функції. До правових форм відносять: а) правотворчу; б) управлінську чи виконавчо-розпорядчу; в) правоохоронну.

Правозастосовний акт — індивідуально-конкретний, державно-владний припис, ви-

несений відповідним органом у результаті вирішення юридичної справи.

Правоздатність — закріплена у законодавстві і забезпечена державою можливість суб'єкта мати юридичні права і нести юридичні обов'язки.

Правосвідомість — система понять, поглядів, уявлень, почуттів та дій з приводу чинного або бажаного юридичного права.

Правонаступництво — перехід прав і обов'язків від одного суб'єкта до іншого. П. може бути універсальним, частковим або зовсім відсутнім.

Правомірна поведінка — вчинки (діяння), які не суперечать приписам правових норм або основним принципам права певної держави.

Правопорушення — протиправне, винне діяння деліктоздатного суб'єкта, яке є особистісно або суспільно шкідливим чи небезпечним.

Правопорядок — режим упорядкованості, організованості суспільних відносин, що існує в державі за умови належного дотримання законності (див. ст. 30 КПК).

Правове регулювання — здійснюваний державою за допомогою всіх юридичних засобів владний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення, охорони й розвитку.

Правові відносини — врегульовані нормами права суспільні відносини, учасники яких є носіями суб'єктивних прав і обов'язків. Виникають при настанні передбачених законом юридичних фактів.

Правоохоронні органи — система державних та уповноважених державою громадських формувань, основною функцією яких є боротьба зі злочинністю та іншими правопорушеннями. До складу П. о. відносять прокуратуру, органи Міністерства юстиції, внутрішніх справ, Службу безпеки, адвокатуру, нотаріат, різні державні комісії та комітети, що здійснюють правоохоронну діяльність.

Правопорядок — стан фактичної впорядкованості суспільних відносин, врегульованих правом, який виражає реальне, практичне здійснення законності.

Правосвідомість — вид (форма) суспільної свідомості, що містить сукупність поглядів, почуттів, емоцій, ідей, теорій та концепцій, а також настанов, які відбивають відношення людей, суспільних груп і суспільства в цілому до права, форм і методів правового регулювання. Розрізняється правосвідомість суспільна, групова, індивідуальна або теоретична, професійна, буденна.

Правосвідомість індивідуальна — сукупність правових знань, емоцій та настанов конкретного суб'єкта права.

Правосвідомість професійна — сукупність професійних правових знань, почуттів, емоцій, оцінок, настанов, мотивів, які характерні для представників відповідної групи та формуються в результаті професійної діяльності і навчання.

Правосуб'єктність — здатність виступати суб'єктом у правовідносинах, складається з право-, діє-, деліктоздатності.

Правоутворення — складається з процесів формування і формулювання права (правотворчість).

Формування права — процес утворення взаємодії між індивідами, які, виникаючи стихійно, є виразом об'єктивних законів суспільного розвитку, зумовлених соціальним, економічним і духовним устроєм суспільства.

Формулювання права — процес утворення правил, що стихійно склались у суспільстві, які перекладаються на мову нормативів, приписів та існують у письмовій або усній юридичній формах.

Право юридичне — створений і забезпечений суспільством регулятор соціальних

відносин, що становить систему загальнообов'язкових, формально певних приписів, які зумовлені соціально-економічним устроєм суспільства, втілюють свободу і справедливість.

Правотворчість — це діяльність компетентних державних органів, їхніх посадових осіб або всього народу по встановленню, зміні чи скасуванню юридичних норм.

Президентська республіка — форма правління, при якій голова держави — президент, який керує урядом, що формує сам, — у ряді випадків з наступним схваленням своїх призначень верхньою палатою законодавчого органу (США, Аргентина, Мексика, Росія).

Презумпція невинності — правовий принцип, за яким щодо особи, яка підозрюється у скоєнні злочину, припускається невинність до того часу, поки її вину не буде доведено в порядку, передбаченому законодавством і встановленому вироком суду, що набрав чинної сили.

Предмет правового регулювання — конкретні вольові суспільні відносини, що регулюються правом чи об'єктивно потребують правового впливу.

Прем'єр-міністр України — особа, яка очолює Кабінет Міністрів (уряд). Повноваження

П-м. визначаються Конституцією держави і Законом "Про Кабінет Міністрів".

Приватна власність — форма власності, за якої засоби виробництва, продукти праці, інші предмети належать окремим приватним особам або їхнім групам.

Приватне право — на відміну від публічного права регулює відносини, що забезпечують приватні інтереси, автономію та ініціативу індивідуального власника. До приватного права відносять: цивільне право, сімейне право, торгове право тощо.

Прийняття спадщини — дія, спрямована на набуття майна, що переходить за спадщиною особі, яка є спадкоємцем за законом або заповітом (вступ у володіння майном, подача заяви до нотаріальної контори про прийняття спадщини). Такі дії мають бути здійснені протягом 6 місяців з дня відкриття спадщини.

Принцип законності — верховенство закону, єдність законності; реальність законності; непротиставлення законності доцільності; неминучість відповідальності за правопорушення; зв'язок законності та культурності; зв'язок законності та справедливості.

Принципи правотворчості — основоположні ідеї, відправні засади, на яких будуєть-

ся правотворчість. Принципами правотворчості є демократизм, гуманізм, сполучення національного й інтернаціонального, законність, науковість.

Прогалини у праві — відсутність (неповнота) правових норм, які регулюють суспільні відносини у межах предмета фактичного правового регулювання, встановленого законодавцем. Усуваються у процесах правотворчості або застосування за аналогією.

Прогул — відсутність на роботі без поважних причин понад три години протягом робочого дня.

Протиправна поведінка (правопорушення) — суспільно небезпечна, свідомо-вольова, винна поведінка суб'єктів права, яка виражається в діянні чи бездіяльності, суперечить нормам права, тягне за собою правові наслідки у формі юридичної відповідальності і відновлення порушених суб'єктивних прав. Ознаки правопорушення: суспільна небезпека, винуватість, протиправність, покарання. За критерієм ступеня суспільної небезпеки поділяється на злочини та проступки.

Протиправність — властивість діяння (дії або бездії), яка полягає у його формальній забороні юридичною нормою.

Професійні спілки — добровільні самоврядні громадські організації, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами, за родом їхньої діяльності для захисту трудових і соціально-економічних прав та інтересів членів цієї організації.

Процесуальне право — частина норм правової системи, яка регулює відносини, що виникають при розслідуванні злочинів, розгляді та вирішенні кримінальних і цивільних справ.

Пряма демократія — форма здійснення влади через безпосереднє волевиявлення народу, певної соціальної групи.

"Психологічна" теорія права — виникла в середині XIX ст. і розвинута Л. Петражицьким, Тардом, Россом та ін. Вони заперечували об'єктивну реальність права (сукупність правових норм) і стверджували, що право є "психічним переживанням" (почуттями чи емоціями). Представники цієї теорії стверджують, що можна знищити кодекси законів, але право залишається у головах людей, оскільки тільки у них міститься правове почуття чи ідея права. Право, на думку Л. Петражицького, це "імперативно-атрибутивна (обов'язково правочинна) емоція", яка спонукає одну зі сторін виконувати якусь дію, а з

іншого боку, надає повноваження вимагати виконання цієї дії. Предметом теорії права він вважав правові переживання, які поділяються на переживання офіційно-ділового (позитивного) права та інтимного права.

Публічне право — сукупність галузей права, що регулюють відносини, які забезпечують загальнодержавні інтереси домінуючої частини суспільства, одним з учасників яких є орган держави як владний суб'єкт.

Р

Рада Безпеки ООН — один із головних органів ООН. Згідно зі Статутом цієї організації на Р. Б. покладено основну відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки. Лише за її рекомендацією Генеральна Асамблея приймає до ООН нових членів і може позбавляти за певних обставин членства. За рекомендацією Р. Б. призначається Генеральний секретар ООН. Кожна держава — член Р. Б. має один голос. Складається з п'яти постійних і 10 непостійних членів, які обираються Генеральною Асамблеєю на два роки.

Расизм — антинаукова соціальна доктрина і людиноненависницька практика, спрямована на поневолення і знищення "расово

неповноцінних” народів. Ідеї панування “вищої раси” втілювалися у життя нацистами. Р. виник на початку колоніальних експансій у XVI– XVIII ст., був теоретичним обґрунтуванням фашизму.

Ратифікація — остаточне затвердження міжнародного договору вищим органом держави. Авторитетно закріплює кінцеву згоду держави на обов’язковість для неї положень, зафіксованих у міжнародному договорі. Супроводжується обміном ратифікаційними грамотами між державами.

Реабілітація — відновлення в правах осіб, притягнутих до кримінальної чи адміністративної відповідальності; іноді реабілітація стосується цілих народів. Україною провадиться велика робота по повному відновленню у всіх правах реабілітованих кримських татар, німців, греків, представників інших народів, безпідставно репресованих за часів тоталітарного режиму.

Реалізація права — здійснення приписів права у практичних діях (діяннях) суб’єктів. Форми реалізації правових норм: використання, виконання, дотримання.

Реалізація норм права — це здійснення встановлених правових норм у діяльності суб’єктів права в результаті дотримання за-

борон, виконання юридичних зобов'язань, використання суб'єктивних норм.

Регіональне самоврядування — система організації населення областей та районів для здійснення певних функцій самостійного управління територіями (нормотворчість, господарська діяльність, координація дій з центральними органами, вирішення екологічних проблем, освіта, медицина тощо) у межах, визначених загальнодержавним законодавством.

Релігійна громада — місцеві добровільні об'єднання віруючих громадян для спільного задоволення своїх релігійних потреб, зареєстровані згідно з нормами чинного законодавства за наявності не менше 20 віруючих.

Республіка — форма (вид) державного правління, при якій державні колегіальні органи законодавчої влади обираються на певний строк усім населенням держави або його частиною.

Референдум — спосіб прийняття законів та вирішення найважливіших питань державного життя країни, проблем місцевого самоврядування, що полягає у безпосередньому виявленні своєї волі народом держави чи окремого району шляхом голосування з певних проблем політичного, економічного, куль-

турного життя суспільства, інших актуальних питань його розвитку.

Речові докази — предмети, що за своїми ознаками свідчать про обставини, які мають значення для слідства і вирішення справи. Р. д. є предмети, які були знаряддями вчинення злочину, зберегли на собі сліди злочину або були об'єктом злочинних дій, гроші, цінності, нажиті злочинним шляхом, та інші предмети.

Реєстрація народження — запис і облік уповноваженими на це державними органами запису актів громадянського стану факту народження.

Реєстрація шлюбу — запис і облік державними органами запису актів громадянського стану факту одруження.

Рівноправність — юридичний, зокрема конституційний, порядок, при якому всі однойменні суб'єкти права, насамперед громадяни, мають рівні юридичні права незважаючи на вік, стать, расову приналежність, національність, політичні або релігійні переконання, соціальний, майновий стан і т. ін.

Робочий тиждень — норма тривалості робочого часу в календарному тижні, встановлена законодавством України.

Робочий час — термін, протягом якого працівники відповідно до правил внутрішнього розпорядку зобов'язані виконувати трудові обов'язки, передбачені трудовим договором.

Розбій — напад з метою заволодіння державним чи колективним майном або індивідуальним майном громадян, поєднаний з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства (ст. 187 КК).

Розкрадання — умисне протиправне безоплатне звернення певним способом державного чи громадського майна на власні потреби чи потреби іншої особи з корисливих мотивів.

Розподіл влад — встановлене Конституцією чітке розмежування владних компетенцій та повноважень між законодавчою, виконавчою і судовою владами держави.

Розшук — діяльність органів слідства чи дізнання, адміністрації місць позбавлення волі, інших компетентних органів, спрямована на знаходження обвинувачених, які ухиляються від слідства і суду; засуджених, які ухиляються від виконання вироку або втекли з місць ув'язнення; осіб, які безвісно зникли.

С

Самовизначення — право кожного народу самостійно вирішувати питання про спосіб і форму свого державного існування, вільно встановлювати свій політичний статус і здійснювати свій економічний, соціальний та політичний розвиток.

Самовпевненість (злочинна) — вид злочинної необережності, коли особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків своєї дії або бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення (ст. 25, ч. 2 КК).

Санкція — складова частина норми права, яка на випадок її невиконання визначає заходи з відновлення порушеного права та покарання правопорушника.

Свідок — кожна особа, якій відомі будь-які обставини, що стосуються справи (ст. 68 КПК).

Свобода совісті — одна з демократичних свобод, встановлена і гарантована Конституцією України. Можливість громадян сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної. Конституцією України заборонено розпалювати ворожнечу й ненависть у зв'язку з релігійними віруваннями.

Систематизація законодавства — впорядкування законодавства, зведення його до пев-

ної внутрішньоузгодженої системи. Необхідність С. з. зумовлена тим, що чинне законодавство складається з багатьох правових актів, виданих у різний час, різними органами, на різних підставах.

Система законодавства — цілісна сукупність всіх упорядкованих певним чином нормативно-правових актів, яка являє собою зовнішній вираз системи права. Структура системи законодавства — це її будова, яка зумовлена правом, інтересами держави та потребами практики правового регулювання. Види структур системи законодавства: 1) галузева — нормативно-правовий процес, нормативно-правовий акт, інститут, підгалузь, галузь; 2) субординаційна — закон, указ, постанова, наказ, тощо; 3) федеративна — законодавство федеральне, законодавство суб'єктів федерації.

Систематизація нормативних актів — діяльність по впорядкуванню і вдосконаленню нормативних актів, приведенню їх до певної внутрішньої узгодженості шляхом створення єдиних нормативних актів або їх збірників. Види С. н. а.: кодифікація, інкорпорація.

Система права — система усіх чинних юридичних норм певної держави. Структура С. п. виражається в єдності всіх юридичних

норм та їх розподілі за галузями та інститутами права.

Система юридичних наук — 1) загальнотеоретичні та історичні науки (теорія держави та права, історія держави та права, історія політичних та правових вчень); 2) галузеві науки (конституційне право, адміністративне право, цивільне право, кримінальне право, цивільно-процесуальне право та ін.); 3) міжгалузеві науки (прокурорський нагляд, суд і судочинство, економічне право та ін.); 5) спеціальні прикладні науки (криміналістика, судова медицина, судова психіатрія та ін.).

Сімейне право — галузь, норми якої регулюють особисті і майнові відносини, що випливають із шлюбу та належності до сім'ї.

Скарга — звернення в усній чи письмовій формі до офіційного органу чи службової особи з приводу порушень інтересів громадян, що охороняються законом.

Склад правовідносин — а) зміст правовідносин; б) суб'єкти права; в) об'єкти права.

Складна держава — держава, до складу якої входять інші державні утворення з тим чи іншим рівнем самостійності. Розрізняють такі види складних держав: а) федерація; б) конфедерація; в) імперія.

Скорочений робочий час — встановлена законом норма робочого часу з метою охорони праці окремих категорій працівників без зменшення заробітної плати.

Слідчий — посадова особа органів прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки, призначена у встановленому законом порядку і наділена функцією провадження попереднього розслідування (ст. 32 КПК).

Слідчі дії — частина процесуальних дій, пов'язана з виявленням, фіксацією та перевіркою доказів у кримінальній справі. Закон передбачає проведення таких дій: допит свідка, потерпілого; очна ставка; ексгумація трупа; обслідування; пред'явлення для впізнання; призначення експертизи; прослуховування і запис телефонних та інших переговорів.

Слово про Закон і Благодать — видатна пам'ятка суспільної думки XI ст., в якій розглядалися проблеми релігійного і світського життя, проголошувалася необхідність боротьби за єдність і незалежність Київської держави та самостійність православної церкви. Виголошене 1050 р. митрополитом Іларіоном з нагоди освячення Софійського Собору.

Соціальна неоднорідність — наявність певного розшарування у суспільстві (етнічно-на-

ціонального, класового, професійного та ін.), при якому рівні його частини посідають неоднакове взаємне становище, зокрема щодо наявності у своєму розпорядженні державної влади, за допомогою якої здійснюються переважно відповідні інтереси.

Соціальні норми — зумовлені об'єктивними закономірностями правила фізичної поведінки (діяльності), які мають загальний характер, виражають волю певної частини або всього суспільства і забезпечуються різноманітними засобами соціального впливу С. н. класифікують: за джерелом і способом утворення — моральні, юридичні (правові), корпоративні (норми громадських об'єднань); за сферою суспільних відносин, що ними регулюються, — економічні, політичні, сімейні та ін.

"Соціологічна юриспруденція" — теорія, що виникла на початку XX ст., на противагу позитивізму. Вона звертається до умов функціонування дії права, до процесу його реалізації. Засновники цієї теорії Є.Ерліх, Г.Канторович бачили вихідну точку права не в законодавстві, а у самому суспільстві, де воно створюється. На відміну від формальної догматики, вони закликали досліджувати право емпірично, як реальність, у взаємодії з іншими явищами. Звідси широке використання

ними етики, історії, психології, сфери суспільного життя.

Способи тлумачення — 1. *Мовне* (*граматичне*) *т.* — з'ясування змісту правової норми шляхом досліду її словесного формулювання, на підставі семантичних, лексичних, морфологічних, синтаксичних норм мовознавства. 2. *Логічне т.* — з'ясування змісту правової норми шляхом безпосереднього використання законів та правил формальної логіки. 3. *Систематичне т.* — з'ясування залежно від місця, яке посідає норма в інформативному акті, а також залежно від її зв'язків з іншими нормами інститутів та галузей права. 4. *Історико-політичне т.* — з'ясування суті правової норми на основі дослідження її прийняття. 5. *Теологічне (цільове) т.* — виражається в аналізі суті правової норми шляхом з'ясування її мети. 6. *Спеціально-юридичне т.* — аналіз норми, яка містить юридичну термінологію поняття, конструкції, з точки зору юридичної науки, техніки і практики.

Спадкове право — інститут цивільного права, сукупність правових норм, що встановлюють порядок переходу прав і обов'язків померлого за правом спадкування.

Співучасть — умисна спільна участь двох або більше осіб у вчиненні злочину. Співучас-

никами поряд з виконавцем вважаються: організатори, підбурювачі, посібники (ст. 26 КК).

Спільний злочинний результат — злочинні наслідки, спричинені спільною діяльністю всіх співучасників злочину.

Соціальне страхування — встановлена державою система матеріального забезпечення трудящих у старості, в разі тимчасової непрацездатності, інвалідності, втрати годувальника та в інших випадках, передбачених законом.

Стадії правозастосування: 1) аналіз фактичних обставин юридичної справи; 2) вибір, аналіз, тлумачення правової норми; 3) винесення рішення.

Статус депутата — визначене законодавством правове становище обраних народом депутатів представницьких органів. Зберігається протягом відповідного строку дії депутатського мандату.

Страхування — сукупність заходів по створенню особливого грошового страхового фонду за рахунок внесків його учасників. Із коштів фонду спеціалізована страхова організація здійснює відшкодування матеріальних засобів, а також виплату інших грошових сум, спрямованих на відшкодування збитків,

спричинених дією стихійних сил природи, нещасними випадками або за інших обставин.

Структура норми права — її внутрішня будова, сукупність елементів (гіпотези, диспозиції, санкції).

Стягнення — примусовий захід, міра відповідальності, яка застосовується як правило за вчинення правопорушення з метою покарання і виховання особи, яка його вчинила, і з метою загального попередження правопорушень.

Суб'єкт злочину — фізична особа, яка на момент скоєння нею злочину досягла встановленого законом віку і була осудною.

Суб'єкт права — фізична або юридична особа, поведінка якої регулюється нормами права за наявності у неї ознак правоздатності та дієздатності.

Суб'єктивний юридичний обов'язок — закріплена в юридичних нормах необхідність певної поведінки особи, спрямованої на здійснення відповідного соціального зобов'язання.

Суб'єктивне юридичне право — закріплена в юридичних нормах можливість певної поведінки особи, спрямованої на здійснення прав людини.

Суверенітет державний — незалежність держави, що полягає в її праві самостійно

вирішувати всі внутрішні і зовнішні політичні проблеми без втручання інших держав, організацій, осіб. С. — одна з головних ознак державності.

Суверенітет народний — повновладдя народу, який здійснює свою невід'ємну і неподільну владу самостійно і незалежно від інших соціальних сил.

Суверенітет національний — реальна спроможність нації визначати зміст і характер свого політичного, економічного і культурного життя та забезпечувати своє самовизначення аж до утворення незалежної держави.

Суддя — посадова особа (голова, заступник голови і суддя відповідно: Верховного Суду України, Верховного Суду Республіки Крим, обласного, Київського і Севастопольського міських, міжобласного, районного (міського), міжрайонного (окружного), військового судів, народний засідатель), обрана у встановленому законодавством порядку до складу судового органу. Підпорядковується тільки закону (ст. 32 КПК).

Судова процедура — встановлений законом порядок, відповідно до якого у процесі судочинства послідовно здійснюються певні дії, обговорюються та вирішуються судові справи.

Судовий виконавець — службова особа, яка провадить примусове виконання рішень та постанов суду в цивільних справах, вироків, ухвал та постанов суду в кримінальних справах, у частині майнових стягнень, а також постанови інших органів, що підлягають виконанню.

Судочинство — порядок судового розгляду кримінальних, цивільних та адміністративних справ. Розрізняють відповідно кримінальне, цивільне та адміністративне судочинство. Окремо виділяється конституційне судочинство — визнання нечинними законів, які не відповідають Конституції, спеціальним судовим органом.

Суспільна небезпека — в кримінальному праві об'єктивна ознака злочину, яка виражає його істотну шкідливість для особи, громадських об'єднань, спільностей, суспільства, завдання ним суттєвої шкоди суспільним відносинам та їх різноманітним учасникам.

Суспільна правосвідомість — складається з правової ідеології, правової психології, домінуючих мотивів та настанов правової поведінки.

Суспільний порядок — порядок, що реально склався у суспільстві в результаті здійснен-

ня соціальних норм, при якому поведінка учасників відносин є суспільно корисною.

Т

Таємниця листування, телефонних розмов, телеграфних повідомлень — конституційне право кожного громадянина, що полягає у забороні будь-кому без згоди самого громадянина ознайомлюватися з його листуванням, телеграфними повідомленнями, прослуховувати телефонні розмови і розголошувати їхній зміст (ст. 163 КК).

Таємниця судової наради — у процесуальному праві важлива умова постановлення законного, обґрунтованого і вмотивованого судового рішення чи вироку, гарантія принципу незалежності суддів і підкорення їх тільки закону (ст. 322 КПК).

Тарифна ставка — розмір оплати праці, яку встановлено за одиницю робочого часу (годину, день, місяць) залежно від кваліфікаційного розряду.

Теологічна теорія походження держави — теорія, за якою держава створена Богом, а монарх — втілення Бога на землі. Таким чином, державна влада недоторкана, вічна і залежить лише від релігійної влади. Піддані мають скоритись і слухатись намісника Бога.

Теорія держави загального добробуту — теорія, за якою держава є виразником інтересів усіх верств населення і: 1) здійснює сприятливий вплив на приватний сектор шляхом регулювання і контролю — політику цін, податків, інвестицій, держзамовлень, кредитної політики і т. ін.; 2) провадить політику "повної зайнятості" і попередження економічних криз за допомогою системи планування і прогнозування; 3) здійснює політику соціальних послуг — соціальне забезпечення, соціальне страхування, допомогу по безробіттю, хворобі і старості, допомогу матерям, доплати на сім'ю і т. ін., за рахунок чого досягається високий життєвий рівень населення. Таким чином, створення змішаної економіки, активна роль держави і політика соціальних послуг — усе це складає державу загального добробуту.

Теорія еліт — теорія, за якою політика є сферою боротьби двох протилежних класів — пануючої меншини (еліта) і підпорядкованої більшості народу. Народні маси "некомпетентні", стають об'єктом маніпуляцій з боку демагогів і прокладають шлях диктатурі (соціалізму або фашизму). Політичне життя — це боротьба і зміна, "циркуляція" еліт. У суспільстві завжди править еліта. Вона

створюється в трьох сферах: політичній, економічній, інтелектуальній, шляхом виділення індивідів, які здобули найбільших успіхів. Будь-яка еліта рано чи пізно заспокоюється на досягнутому, втрачає свої якості, творчу енергію і вступає в конфлікт з новою елітою. “Циркуляція” здійснюється шляхом переворотів.

Теорія насильства — теорія, за якою держава виникає в результаті підкорення одного племені іншим (сильним — кволого). Для закабалення і створюється апарат примусу — держава. Це насилля і відповідна підпорядкованість володарям підлеглих є основою виникнення економічного панування. В результаті завоювання племена перетворюються на касти, стани, класи.

Теорія нормативізму — один із напрямів сучасного юридичного позитивізму. Творець Г. Кельзен (1881–1973) називав своє вчення “чистою” теорією права. Поділяючи сфери пізнання на сферу суттєвого і сферу необхідного, він відносив право до сфери необхідного, яка ніяк не зв’язана зі світом буття, не залежить від дійсності, існує сама по собі як логічна конструкція, що перебуває в соціальній і політичній порожнечі. Сила права і його джерело у самому праві. Спільним джерелом правових норм є бездоганно сформульована

людською свідомістю основна норма. За її допомогою право створює ієрархічний порядок, при якому нижчі норми утворюються з вищих. Вищий ступінь права — Конституція — бере свою обов'язковість в основній нормі. Нижчий ступінь утворюють так звані індивідуальні норми, створені судом і органами управління стосовно окремих правових ситуацій.

Теорія плюралістичної демократії — теорія, за якою сучасне суспільство є сукупністю соціальних верств, що виникають внаслідок спільності тих чи інших інтересів. Для їх виявлення і вираження створюються чисельні суспільні організації. Всі вони намагаються здійснити свої інтереси шляхом тиску на політичну владу. Таким чином, усі соціальні верстви через свої організації беруть реальну участь у здійсненні влади. Завдання держави полягає в тому, щоб правильно координувати і погоджувати зусилля всіх об'єднань.

Теорія "природного права" — найбільшого розвитку і поширення набула у XVII–XVIII ст. напередодні буржуазних революцій. Засновники школи природного права — Г. Гроцій, Т. Гоббс, Ж. Ж. Руссо, І. Кант та ін. — стверджували, що поряд з позитивним правом, створеним державою, існує "природне пра-

во”, притаманне людині від природи. Класичне визначення суті природного права дав Вольтер: “Природними законами я називаю такі закони, які природа вказує людям в усі часи для підтримки справедливості. Це водночас закони, які відповідають людським інтересам і розуму”. Кожний закон, створений людьми, на думку прихильників цієї теорії, містить властивості права саме у тому ступені, в якому він походить із закону природи; якщо ж він суперечить природному закону, то стає всього лише його перекрученням.

Територіальна цілісність — один із найважливіших принципів міжнародного права, закріплений Статутом ООН. Порушення територіальної цілісності держави або посягання на неї є протиправною дією, яка надає державі в цьому випадку беззастережне право на захист усіма доступними засобами.

Техніка безпеки — система технічних заходів, що гарантують безпеку праці і охороняють працівників від ушкоджень (травм) і шкідливої дії виробничих процесів.

Тимчасові функції держави — напрями діяльності держави тільки на конкретному етапі її розвитку.

Тип держави — система суттєвих рис, притаманних усім державам, економічною осно-

вою яких є певний тип виробничих відносин і які виражають соціально-змістовну (зокрема класову) сутність і соціальне призначення держави.

Тип права — сукупність суттєвих рис, притаманних усім правовим системам, які спираються на певний тип виробничих відносин і відповідний тип держави та виражають соціальну сутність та спрямованість правового регулювання.

Тип правового регулювання — юридичний режим, загальний порядок регулювання, що складається у певній сфері суспільних відносин. Розрізняють загальнодозволяючий і загальнозабороняючий типи регулювання.

Типологія держав — науковий поділ усіх держав, що існували в історії людства та існують нині, на певні групи, що дає змогу розкрити їх соціальну сутність, тобто встановити, волю якої частини соціально неоднорідного суспільства виражають держава або група держав.

Тілесні ушкодження — протиправне, умисне чи необережне заподіяння шкоди здоров'ю, яке виразилося в порушенні анатомічної цілісності чи фізіологічних функцій організму людини.

Товарний знак — позначення, за яким товари і послуги одних осіб відрізняються від однорідних товарів і послуг інших осіб.

Тлумачення правових норм — діяльність по з'ясуванню чи роз'ясненню (інтерпретації) їх змісту з метою правильного застосування і реалізації.

Тлумачення за обсягом — 1) *адекватне* (*буквальне*) — тлумачення, при якому зміст і письмовий виклад закону співпадають; 2) *обмежувальне* — тлумачення, при якому зміст норми права вужчий за буквальне значення; 3) *поширювальне (розширене*) — тлумачення, при якому зміст норми ширший за його буквальне значення.

Тлумачення за суб'єктом: 1) *офіційне* — тлумачення, яке вироблене уповноваженим на те органом і є обов'язковим; (автентичне, яке здійснюється органом, що ухвалив норму права; легальне — здійснюване органом, який не видавав норми, але законодавчо наділений правом тлумачення); 2) *неофіційне* — тлумачення, яке не має юридичної сили (доктринальне) і застосовується в наукових працях юристів; професійне, яке застосовується юристами, для яких роз'яснення змісту норми права є професійним обов'язком; буденне,

яке застосовується людьми, котрі не мають спеціальних юридичних знань.

Тлумачення за сферою дії — 1) *казуальне* — призначене для розгляду конкретного випадку; 2) *нормативне* — призначене для розгляду всіх справ, які вирішуються на підставі норми.

Тоталітарний режим — режим, за якого державна влада здійснюється шляхом обмеження або порушення основних прав людини, усунення легальних можливостей для вільного виявлення і врахування інтересів усіх груп населення; зосередження неконтрольованої населенням державної влади в руках правлячої верхівки або однієї особи.

Третейський суд — форма недержавного суду, який вільно обирають сторони спору, конфлікту для розгляду конкретних справ.

Трудова дисципліна — сукупність правових норм, які встановлені на підприємстві, в установі або організації та обов’язкові для всіх учасників трудового процесу.

Трудове право — галузь права, що регулює суспільні відносини, які виникли у зв’язку з використанням найманої праці громадян, державних, колективних, кооперативних та громадських організацій.

Трудові відносини — врегульовані законодавством, а також колективними трудовими

договорами відносини, що виникають у зв'язку з трудовим процесом у суспільному виробництві.

Трудовий договір — угода між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом, відповідно до якої працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, підпорядковуватися внутрішньому трудовому розпорядку, а власник зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін.

Трудовий колектив — політико-економічне об'єднання всіх працівників для спільної трудової діяльності на державних, громадських, приватних підприємствах, в установах, організаціях та інших кооперативних об'єднаннях.

Трудові спори — суперечності, що виникають між працівниками, з одного боку, та власником або уповноваженим ним органом — з іншого, з питань, пов'язаних із застосуванням трудового законодавства або встановленням умов праці.

У

Угода (правочин) — волевиявлення двох і більше сторін, спрямоване на встановлення, зміну чи припинення взаємних юридичних прав і обов’язків.

Угон транспортних засобів — заволодіння і рух на чужому чи не ввіреному особі автомобілі (всіх видів), мотоциклі, тракторі або іншій самохідній машині без мети її викрадення.

Умисел — одна з форм вини, що полягає в усвідомленні правопорушником протиправного характеру та наслідків свого діяння, за наявності бажання або свідомого допущення їх настання. Розрізняють відповідно два види У. — прямий і непрямий (ст. 24 КК).

Умовне засудження — призначення судом покарання, у випадку, коли воно у вигляді позбавлення волі (при врахуванні судом усіх обставин справи) є недоцільним, як умовного. У цьому разі суд постановляє не виконувати вирок, якщо протягом визначеного випробувального строку засуджений не скоїть нового злочину і зразковою поведінкою та чесною працею виправдає виявлену йому довіру (ст. 75–79 КК).

Унітарна (проста) держава — проста за своїм устроєм держава, яка не має у своєму складі самостійних державних утворень, а має тільки адміністративно-територіальний поділ. У. д. може включати автономії (наприклад в Україні — Республіка Крим).

Уряд України — найвищий орган державної виконавчої влади.

Усиновлення (удочеріння) — юридичний акт, в силу якого вирішується питання про громадянство дитини. Між усиновленою дитиною і особою, яка прийняла її на виховання, встановлюються правові особисті майнові відносини, які існують між батьками і дітьми.

Утриманці — особи, які перебувають на повному утриманні іншої особи або одержують від неї допомогу, що є постійним і основним джерелом їхнього існування.

Ухвала судова — акт застосування норм процесуального права, спрямований на виникнення процесу, його розвиток і закінчення; виноситься судом колегіально (ст. 32, п. 3 КПК).

Ухилення від військової служби — військовий злочин, який полягає у порушенні конституційного обов’язку громадянина України нести військову службу (самовільна відлучка, самовільне залишення військової час-

тини, дезертирство тощо). Підлягає розгляду за кримінальним законодавством.

Учасники процесу — 1) учасники процесуальних правовідносин, що виникають у зв’язку з провадженням у цивільній справі; 2) фізичні та юридичні особи, які захищають при провадженні в кримінальній справі свої інтереси або інтереси і права осіб, яких вони представляють, і наділені для цього відповідними процесуальними можливостями.

Ф

Федерація — складна за устроєм держава, яка складається з рівноправних одиниць (республік, земель, країв тощо), однак має єдині законодавчі й виконавчі органи, законодавство тощо. Водночас кожна складова частина федерації має й свої законодавчі, виконавчі, судові органи. Влада суб’єктів федерації обмежена тими правами, що належать федерації в цілому.

Фізична особа — окрема людина як суб’єкт права.

Фіктивний шлюб — зареєстрований без наміру створити сім’ю правовий акт, внаслідок укладення якого в осіб, що перебувають у шлюбі, не виникає ніяких прав і обов’язків подружжя.

Форма держави — спосіб (порядок) організації і здійснення державної влади.

Форма правління — структура і правове положення вищих органів державної влади та встановлений порядок їхніх взаємовідносин. Визначальною ознакою Ф. п. є правовий статус глави держави. Види Ф. п.: президентська республіка, парламентська республіка, напівпрезидентська республіка, парламентська монархія, дуалістична монархія, абсолютна монархія.

Форми (зовнішні) права — спосіб прояву матеріального закріплення юридичних норм, який засвідчує загальну обов'язковість останніх. Розрізняють такі Ф. (з.) п.: правовий звичай, правовий прецедент, нормативно-правова угода, нормативно-правовий акт.

Форми здійснення функцій держави — спеціальні способи її діяльності, за допомогою яких реалізуються державні функції. Названі форми поділяють на правові і неправові (організаційні).

Форми (джерела) права — офіційні способи виразу (установлення або санкціонування) норм права та їх юридичного оформлення (нормативно-правові акти, нормативно-правові договори, правові прецеденти, правові звичаї).

Форма територіального устрою — національно-територіальна, адміністративно-територіальна організація державної влади, яка включає співвідношення частки держави та її органів між собою і з державою в цілому. Види Ф.т.у.: 1) проста (унітарна); 2) складна (федеративна).

Функції держави — основні напрями діяльності держави, які розкривають її соціальну сутність і призначення в суспільстві.

Функції права — основні напрями впливу правового регулювання на людину і суспільство.

Функції юридичної науки — 1) *інтерпретаційна* (пізнання державно-правової дійсності); 2) *евристична* (відкриття нових закономірностей, що виникають у процесі розвитку предмета дослідження, наприклад, держави та права); 3) *методологічна* — базується на тому загальному положенні, що метод — це теорія, звернена до практики дослідження; 4) *політична функція юридичних наук* — розробка принципів перетворення держави та права, їх установ та інститутів на основі пізнання об'єктивних закономірностей суспільного розвитку, а також пізнання перспективних шляхів розвитку держави та права, державного апарату та законодавства; 5) *ідеологічна* — полягає у

світоглядному боці науки, у діалектно-матеріалістичному тлумаченні держави та права; 6) *прогностична* — визначає тенденції в розвитку явищ, які вивчаються відповідно з об'єктивними законами їх розвитку.

Х

Хабарництво — у кримінальному праві поняття, що охоплюють певні види злочинів: одержання хабара, посередництво у хабарництві, давання хабара тощо. Поняття Х. пов'язане з діями службової особи, яка, одержавши хабар, здійснює або не здійснює наміри хабарника.

Халатність — невиконання або неналежне виконання службовою особою своїх службових обов'язків через недбале або несумлінне ставлення, що завдало істотної шкоди державним чи громадським інтересам або правам та інтересам інших осіб, права яких охороняються законом.

Холодна зброя — предмет, спеціально виготовлений для нанесення тілесних пошкоджень і призначений для нападу та активного захисту в рукопашному бою.

Хуліганство — умисні дії, що грубо порушують громадський порядок і виражають явну неповагу до суспільства (ст. 296 КК).

Ц

Цивільне право — галузь права, норми якої регулюють майнові і пов'язані з ними немайнові особисті відносини.

Цінні папери — грошові документи, що засвідчують право володіння або відносини позики, визначають взаємовідносини особи, яка їх випустила, та інші особи і передбачають, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або відсотків, а також можливість передачі грошових та інших прав, що випливають з цих документів, або в інший спосіб.

Цінність права — властивість права виступати як соціальне благо, що приносить користь суспільству й особі шляхом упорядкування (урегулювання) найважливіших для їх існування та взаємодії відносин.

Ч

Час відпочинку — час, протягом якого працівники вільні від обов'язку працювати і вправі використовувати його на свій розсуд.

Червона книга України — основний документ, який вміщує перелік рідкісних та зникаючих видів рослин і тварин, на підставі якого розробляються наукові і практичні заходи, спрямовані на їхню охорону, відтворення і

раціональне використання. Урядом України затверджено положення “Про Червону книгу України”.

Черговість спадкоємництва — встановлене законом положення про визначений порядок послідовності, за якою настає спадковість (гл. 84 ЦК).

Честь і гідність громадян — особисті, невід’ємні від особи немайнові блага, що охороняються як цивільним, так і кримінальним правом. Честь — це певна соціальна оцінка громадянина, об’єктивне суспільне ставлення до нього, яке утворює його моральну і ділову репутацію. Гідність — усвідомлення особою своїх якостей, здібностей, світогляду і суспільного значення.

Члени сім’ї — подружжя, діти, батьки, а також інші особи, які постійно проживають з ними і ведуть спільне господарство.

Ш

Шахрайство — заволодіння державним, колективним чи індивідуальним майном громадян або набуття права на майно шляхом обману чи зловживання довірою.

Шкідливі умови праці — комплекс факторів, що негативно впливають на здоров’я працівника на його робочому місці.

Шкода майну — знищення або зменшення майнового блага, яке охороняється законом, що спричинило для потерпілого певні невигідні матеріальні наслідки (збитки).

Шлюб — добровільний, рівноправний, укладений в порядку, встановленому законом, союз жінки і чоловіка, спрямований на створення сім'ї.

Штраф — 1) різновид неустойки, що встановлюється законом або договором за невиконання його окремих умов у визначеній грошовій сумі; 2) платіж за невиконання зобов'язань за договором; 3) вид кримінального покарання; 4) вид адміністративного стягнення.

Ю

Юридична відповідальність — закріплений у законодавстві і забезпечуваний державою юридичний обов'язок правопорушника зазнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належали.

Юридична допомога — сукупність заходів із надання правових послуг юридичним та фізичним особам. Має на меті правильну їх юридичну орієнтацію у різноманітних правових ситуаціях. Відповідно до законодавства України надання Ю. д. покладено на адвокатів, які працюють у складі колегій чи інди-

відуально. Крім того, у різних галузях господарства та управління діє розгалужена мережа юридичних служб.

Юридична консультація — структурний підрозділ обласної колегії адвокатів, що створюється президією колегії для проведення роботи по наданню юридичної допомоги населенню і організаціям.

Юридична особа — організація, яка має відокремлене майно, може від свого імені набувати майнові та особисті немайнові права і нести обов'язки, бути позивачем і відповідачем у суді, арбітражі або у третейському суді.

Юридичні факти — передбачені законом обставини, які є підставою для виникнення, зміни або припинення правовідносин. Ю. ф. поділяються на дії (правомірні й неправомірні) та події.

Юридичний позитивізм — виник на початку XX ст. Основними представниками цього напряму були Д. Остін, К. Бергбом, А. Єсмев, в Росії — Коркунов, Г. Ф. Шершеневич. Юридичний позитивізм заперечував, що право обумовлене відповідним базисом. Юридичні норми розглядають у цілому як продукт діяльності держави, як систему загальнообов'язкових норм, запроваджених державою, що ототожнюється із законом, запровадженим

державною верховною владою, яка за своїм бажанням творить права громадян. Заперечуючи можливість пізнати природу права, розглядаючи саму його форму ізольовано від змісту, позитивісти вбачали завдання теорії права в простому описанні, тлумаченні, систематизації норм права, їх зовнішньому аналізі.

Юрисдикція — компетенція давати правову оцінку фактам, розв’язувати правові питання, спори про право. Розрізняють Ю. судову й адміністративну. Виключною Ю. суду є розгляд кримінальних справ, а цивільні справи розглядають суд, арбітраж, третейські суди тощо.

Юстиція — сукупність судових установ, їхня діяльність по здійсненню правосуддя, а також широковживаний термін, що означає судове відомство.

Я

Явка з повинною — добровільне звернення особи, яка скоїла злочин, до органів дізнання, слідства прокуратури чи до суду із заявою про скоєний злочин.

Література:

1. *Правознавство* (Терміни. Афоризми. Прислів'я) / Упоряд.: П. М. Рабінович, В. І. Ваксман. — Львів, 1995.
2. *Словник* термінів і визначень з курсу "Загальна теорія держави і права". Учбовий посібник для слухачів. — К.: Укр. акад. внутр. справ, 1993.
3. *Котюк В. О.* Основи держави і права. — К.: Атіка, 2001.

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Law dictionary as an educational manual is composed in the help to the students of law departments for the best mastering of the most useful law terms in state and law general fundamentals. The content of main scientific notions and law categories, i.e. notion apparatus that is worked up by sectoral law sciences in the sphere of state and law general theory is discovered in the dictionary.

For convenience all notions and categories are given in the alphabet order.

Марчук Віталій Петрович

СЛОВНИЧОК ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ

Marchuk, Vitaliy

MINI-DICTIONARY OF LAW TERMS

Редактор *Л. В. Логвиненко*
Коректор *Г. П. Васьківська*
Комп’ютерне верстання *Г. М. Перечинська*
Оформлення обкладинки *О. О. Стеценко*

Підп. до друку 08.12.03. Формат 60×84$^{1}/_{32}$.
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 3,49
Обл.-вид. арк. 3,25. Тираж 3000 пр. Зам. № 65

Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб’єктів видавничої справи ДК № 8 від 23.02.2000

Поліграфічний центр УТОГ
03038 Київ-38, вул. Нововокзальна, 8

Свідоцтво КІ № 35 від 02.08.02